Antun Giron

NEKI PROBLEMI RAZVOJA NOP-a NA PODRUČJU SJEVEROZAPADNE ISTRE

Narodnooslobodilački pokret u Istri imao je iste osnovne odrednice kao i NOP u ostalim jugoslavenskim krajevima. Bio je pokret za nacionalno i socijalno oslobođenje koji je organizirala i kojim je rukovodila Komunistička partija Jugoslavije od 1941. godine. Neke specifičnosti u razvoju narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije bile su uvjetovane postojećim političkim, društveno-ekonomskim i nacionalnim odnosima u Istri, koja se više od dva desetljeća nalazila u granicama Italije. Naime, fašistička vlast na području Istre nije osiguravala samo apsolutnu dominaciju kapitala, nego i nacionalno ugnjetavanje većine stanovništva, dakako, u interesu talijanske buržoazije. Antifašistički orijentirane talijanske građanske stranke, a ni talijanske radničke stranke nisu uzimale u obzir postojeće nacionalne suprotnosti u istočnim pokrajinama države.[1] To je bio jedan od osnovnih razloga što one nisu uživale podršku najbrojnije društvene grupe u Istri — istarskog seljaštva.

Istarsko seljaštvo, u većini hrvatske narodnosti, slijedilo je političku tradiciju narodnjaka, koja je u prvi plan stavljala rješavanje nacionalnog pitanja

[1] Na Trećem kongresu, održanom 1926. godine, PCI zauzela je načelno stajalište o pravu nacionalnih manjina na samoodređenje do otcjepljenja. Na svom Četvrtom kongresu, održanom 1931. godine, otišla je korak dalje, pa je precizirala da slovenska i hrvatska manjina koja živi u Jadranskom primorju i Istri ima pravo sama odlučivati o svom položaju i otcijepiti se od Italije. U zajedničkoj deklaraciji krajem 1933. godine komunističke stranke Italije, Jugoslavije i Austrije izjašnjavaju se za pravo na samoodređenje do otcjepljenja slovenske, hrvatske, njemačke i talijanske manjine od imperijalističkih država Italije, Jugoslavije i Austrije (Giorgio Galli, Storia del Partito Comunista Italiano, Milano 1976, str. 121. i 157; Pierluigi Pallante, Il P.C.I. e la questione nazionale Friuli-Venezia Giulia 1941—1945, Udine 1980, str. 31—34). Stajališta PCI i komunističkih stranaka Jugoslavije i Austrije bila su samo teoretsko izjašnjavanje u skladu s tadašnjim stajalištem Kominterne. Načelni sporazumi o pravu istarskih Hrvata na samoopredjeljenje teško su se probijali do terenskih organizacija PCI u Istri (Vjekoslav Bratulić, Međunacionalni odnosi i razvitak socijalističkog pokreta u Istri, *Priključenje Istre federalnoj državi Hrvatskoj u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji 1943—1968*, Rijeka 1968, str. 29—35). Živko Gortan izjavio je Ljubi Drndiću da se u razdoblju između dva rata sukobljavao s Luigijem Frausinom, rukovodiocem Tršćanske federacije PCI, koji je tvrdio da se: »Talijani nalaze u Kopru, Rovinju, Poreču, Puli, Labinu, Vodnjanu, Pazinu itd. — a gdje ste onda vi Slaveni?« (Ljubo Drndić, Oružje i sloboda Istre, Zagreb 1978, str. 63). Dakle, načelna stajališta rukovodstva PCI, kojima nikad ni okvirno nisu bila utvrđena područja talijanskog državnog teritorija u kojima Slovenci i Hrvati imaju pravo na samoopredjeljenje do otcjepljenja, nisu mogla imati karakter direktive za terenska rukovodstva PCI u Istri. Inzistirajući na jedinstvu radništva isključivo na klasnoj osnovi, organizacije PCI na području Istre faktički su prepustile istarsko seljaštvo utjecaju narodnjaka. Nedefinirano pitanje granica teritorija slovenske, hrvatske i talijanske narodnosti u Slovenskom primorju i Istri postalo je tijekom NOB-a kamen spoticanja u suradnji između KPJ i PCI.

s osloncem na jugoslavenske narode.[2] Ne poznavajući klasne i nacionalne suprotnosti koje su rastakale Kraljevinu Jugoslaviju, hrvatsko seljaštvo je svoje oslobođenje, pa i ono socijalno, gledalo u sjedinjenju s postojećom jugoslavenskom državom. Vojnički i politički slom Kraljevine Jugoslavije u proljeće 1941. godine srušio je iluzije narodnjački orijentiranog istarskog seljaštva u mogućnost oslobođenja osloncem na Kraljevinu Jugoslaviju. To je pak izazvalo dezorijentaciju i rezignaciju u redovima ove političke struje.

Komunistička stranka Italije (Il Partito Comunista d'Italia) stajala je na pozicijama klasne borbe ne vodeći računa o klasnom aspektu nacionalnih suprotnosti, iako se u načelu opredijelila za pravo naroda na samoodređenje.[3] Zbog toga je PCI u Istri imala utjecaja samo na malobrojno radništvo, ali ne i na nacionalno ugnjetenu masu istarskog seljaštva, koje je po svom socijalnom položaju bilo prirodni saveznik istarskog proletarijata. Uspjesi fašističkih sila u početnoj fazi drugog svjetskog rata odrazili su se i na politički program PCI. Njeno rukovodstvo je stalo na stajalište da postojeći odnos snaga u Italiji ne daje nikakva izgleda za uspješan razvoj klasne borbe. Stoga PCI nudi politički program borbe protiv fašističke diktature prihvatljiv i građanskim antifašističkim strankama Italije. Taj program borbe protiv fašizma sadržava uglavnom orijentaciju na borbu za demokratizaciju političkog sistema u Italiji, borbu za poboljšanje ekonomskog položaja proletarijata i seljaštva, za oslobođenje naroda u talijanskim kolonijama, za demilitarizaciju i sklapanje mira bez aneksija i kontribucija. Istina, PCI i u ovom programu ističe da ne napušta borbu za stvaranje države radnika i seljaka, tj. da se ne odriče revolucionarne klasne borbe, ali je ostavlja za pogodniji trenutak. Taj politički program, utvrđen sredinom 1940. godine, ostao je programska orijentacija PCI sve do kraja drugog svjetskog rata.[4]

Organizacije PCI u Istri prihvatile su procjenu postojećih odnosa snaga i program rukovodstva. Nastavile su djelovati u strogoj konspiraciji da bi sačuvale preostali kadar za borbu protiv fašizma i kapitalističkog sistema u nekom drugom povoljnijem trenutku.

U Istri, dakle, nije postojala politička snaga koja je na osnovi svog programa mogla stvoriti masovnu osnovu pokreta protiv fašističke diktature. Nasuprot tome, Komunistička partija Jugoslavije pojavila se na području Istre s jasno definiranim programom oružane borbe protiv fašizma radi ostvarivanja socijalne i nacionalne ravnopravnosti svih slojeva stanovništva.[5] Shvaćajući klasnu bit nacionalnog pitanja, KPJ je težište borbe protiv fašističke diktature u Istri, uostalom kao i u drugim krajevima Jugoslavije, stavljala na borbu za

---

[2] Vinko Antić, Uključivanje Istre u NOP Hrvatske i priključenje domovini, *Priključenje Istre federalnoj državi Hrvatskoj u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji 1943—1968*, Rijeka 1968, str. 43.

[3] Vidi bilješku 1.

[4] Dichiarazione del Partito Comunista d'Italia od 2. VII. 1940, Istituto Gramsci-Roma, 1525/1—7. Zahvaljujem drugu Lucianu Giuranu, koji mi je dao na uvid ovaj dokument. Tajna okružnica za drugove, koju je u srpnju 1943. godine PCI uputila svojim članovima, ne donosi nikakve izmjene u programskoj orijentaciji PCI. Taj dokumenat dostavljen je u kolovozu 1943. godine iz Rijeke Agitpropu OK KPH za Hrvatsko primorje (Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske — dalje: IHRPH — fond Agitprop 1942—1945, KP-283/2001). Fotokopija prijevoda Tajne okružnice za drugove u posjedu autora.

[5] Istra i Slovensko primorje. Borba za slobodu kroz vjekove, Beograd 1952, str. 236; Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje: Zbornik), tom V, knjiga 1. i 2, Beograd 1952.

nacionalno oslobođenje. Naime, borba za nacionalno oslobođenje eksploatiranih masa, nužno je u sebi sadržavala težnju većine stanovništva da se politički i ekonomski razvlasti buržoazija, nosilac eksploatacije i nacionalizma. Borba za nacionalno oslobođenje s izraženom klasnom komponentom bila je privlačna ne samo za narodnjački orijentirano istarsko seljaštvo nego za istarsko seljaštvo uopće, te za istarsko radništvo bez obzira na nacionalnu pripadnost.

Prihvaćanje političke platforme NOP-a kao jedino mogućeg puta za rješavanje nacionalnih i socijalnih suprotnosti nije bilo istovremeno u svim dijelovima istarskog poluotoka. Na to je utjecao ekonomski položaj stanovništva, odnos vojnih snaga, stav PCI i drugih antifašističkih stranaka Italije i, dakako, politika vodećih sila antihitlerovske koalicije.

I.

Komunistička partija Hrvatske, kao sastavni dio KPJ, počela je organiziranjem NOP-a u Istri već u drugoj polovici 1941. godine. KPH je na područje Istre uputila svoje članove, u pravilu političke emigrante, da rade na okupljanju svih antifašističkih snaga u NOP i stvaranju organizacija koje će rukovoditi borbom za nacionalno i socijalno oslobođenje.[6] Krajem 1941. godine članovi KPH uspostavljaju kontakte s antifašistima Istre, upoznavaju ih s uspjesima oružane borbe u drugim krajevima Jugoslavije, objašnjavaju ciljeve NOP-a i ulogu KPH u pokretanju i organiziranju oružane borbe za nacionalno i socijalno oslobođenje.[7] Pristaše narodnjački orijentirane struje i nekolicina članova PCI prihvaćaju program KPH, što je omogućilo stvaranje prvih organiziranih grupa pristaša NOP-a u Puljštini, Pazinštini, Labinštini i Poreštini. Na području Liburnije već tada su bile osnovane ćelije i rukovodstvo KPH za Liburniju.[8] Početkom 1942. godine uspostavljen je kontakt i s članovima organizacije »Borba«, tj. s mlađom generacijom istarskih narodnjaka, koji prihvaćaju političku platformu KPH i uključuju se u NOP.[9] Sve veći broj suradnika NOP-a omogućio je i osnivanje prve organizacije KPH u srednjoj Istri.[10] U isto vrijeme NOP-u se priključuju narodnjaci s područja Buzeštine, a preko članova PCI koji surađuju s NOP-om uspostavljeni su kontakti s rukovodstvima PCI u Labinu i Rovinju.[11] Međutim, rukovodstva tih organizacija nisu prihvatila suradnju s KPH na liniji oružane borbe za nacionalno i socijalno oslobođenje. Takav odnos rukovodstva

---

[6] Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 239; Vinko Antić, Nepokorena Istra i put do prve istarske partizanske čete, *Prva istarska partizanska četa*, Rijeka 1972, str. 47; Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 24; Vinko Antić, Razvoj komunističkog pokreta u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Istri 1941—1943, *Savez komunista Jugoslavije 1919—1979. Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar*, Rijeka 1980, str. 150.

[7] V. Antić, Nepokorena Istra i put ..., n. dj., str. 47—48; Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 26—56.

[8] Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 242; Lj. Drndić, Oružje i sloboda ..., n. dj., str. 68; V. Antić, Razvoj komunističkog ..., n. dj., str. 151.

[9] Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 63—67.

[10] Isto, str. 91.

[11] Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 242. i 259; Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 68; V. Antić, Razvoj komunističkog ..., n. dj., str. 154.

PCI u Istri prema NOP-u bio je posljedica političke orijentacije PCI, ali i oportunizma pojedinih rukovodilaca.[12]

Aktivnost članova KPH, širenje ideja NOP-a, stvaranje organiziranih grupa suradnika NOP-a i osnivanje organizacija KPH, nije moglo proći potpuno nezapaženo.[13] Iako je djelovanje aktivista bilo ilegalno i konspirativno, brzo širenje NOP-a i obuhvaćanje sve većeg broja suradnika i pristaša, omogućilo je fašističkoj policiji ubacivanje konfidenata i otkrivanje pojedinih grupa. Početkom 1942. godine provaljen je i pohapšen čitav Liburnijski komitet KPH, u lipnju su bile otkrivene neke organizacije NOP-a na Pazinštini i Puljštini, a u rujnu su uhapšeni delegati KPH koji su pokušali uspostaviti kontakt i dogovoriti suradnju s rukovodstvom Tršćanske federacije PCI.[14] Tim provalama i hapšenjima bile su prekinute veze među organiziranim grupama suradnika NOP-a u pojedinim dijelovima Istre. Međutim, NOP je imao već dovoljno široku osnovu a da bi pojedinačne provale i hapšenja mogli bitnije utjecati na njegov dalji razvoj. Štoviše, u kolovozu i rujnu 1942. godine NOP u Istri bilježi i kvantitativan i kvalitativan rast.

Početkom rujna 1942. godine 5. četa 2. bataljona 2. primorsko-goranskog odreda, poznata kao prva istarska partizanska četa, prelazi rapalsku granicu i stvara svoju bazu na Planiku.[15] Time je Istra i faktički bila uključena u 5. operativnu zonu Hrvatske. Partijska ćelija prve istarske partizanske čete, prema uputama Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje, preuzima ulogu rukovodstva KPH za Istru.[16] Sva ta aktivnost KPH bila je u skladu sa stavom Komin-

---

[12] U pitanju ocjene rukovodstava i pojedinih članova u rukovodstvima PCI na području Istre nema potpune suglasnosti u našoj historiografiji. Stav nekih rukovodilaca PCI prema NOP-u objašnjava se striktnim pridržavanjem tadašnje linije PCI (Mario Mikolić, Komunistička partija Jugoslavije i Komunistička partija Italije u odnosu na NOP u Istri, *Časopis za suvremenu povijest* I/1975, str. 153—158; V. Antić, Razvoj komunističkog ..., n. dj., str. 155). Lovro Milenić u svom izvještaju iz Istre od 6. VIII. 1943. ocjenjuje stav nekih članova PCI kao oportunistički (V. Antić, Uključivanje Istre u NOP Hrvatske, n. dj., str. 67). Pojedini rukovodioci PCI u Labinštini, Puljštini, Pazištini i Rovinjštini zastupali su stajalište da KPH nastupa s nacionalističkih pozicija (Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 173—174). Očito se, dakle, stajališta rukovodstava i pojedinih članova PCI u odnosu na NOP ne mogu jednostavno i jednostrano ocjenjivati. No, mora se postaviti pitanje zašto su rukovodioci PCI u Istri odbijali suradnju s KPH kada je upravo program PCI iz 1940. godine, kojim se pravda to odbijanje, nudio suradnju svim antifašističkim strankama? Nema sumnje da se radilo ili o oportunizmu pojedinaca, ili pak odbijanju da se prihvati nacionalnooslobodilački karakter NOP-a.

[13] Anka Berus, instruktor CK KPH, izvještava 14. V. 1942. iz Rijeke CK KPH: »(...) U središnjoj Istri oko Pazina poslat je iz Rijeke drug koji je tamo formirao komitet i 3 rejona te organizacija broji već 40 partijaca. Prema njegovom izvještaju raspoloženje za borbu je veliko i treba čim prije pristupiti formiranju partiz. četa. Isto tako imamo dosta dobru organizaciju u Poli i okolici (...).« (IHRPH, fond CK KPH, KP-9/158).

[14] Isto; Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 247. i 260; Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 95. i 103—104; Herman Buršić, Provala organizacije NOP-a 1942. god. na Pazinštini, *Pazinski memorijal 3.* Pazin 1972, str. 47—65.

[15] Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 262—263; V. Antić, Nepokorena Istra i put ..., n. dj., str. 57—61; Anton Raspor, Izjava o prvoj istarskoj partizanskoj četi, *Prva istarska partizanska četa,* Rijeka 1972, str. 163—165; Josip Matas, Ustanički dani u Istri 1942. i prva istarska partizanska četa, *Prva istarska partizanska četa,* Rijeka 1972, str. 191—195; Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 140—148; V. Antić, Razvoj komunističkog ..., n. dj., str. 159.

[16] Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 263; V. Antić, Nepokorena Istra i put ..., n. dj., str. 65; Ivo Kovačić, Građa za historiju NOR-a u Istri u drugoj polovici 1942. godine, *Prva istarska partizanska četa,* Rijeka 1972, str. 91—149.

terne, koja se još u kolovozu ne samo suglasila nego je inzistirala na stvaranju organizacija KPJ u talijanskim pokrajinama sa slovenskim i hrvatskim življem, radi pokretanja partizanske borbe u koju bi se trebali uključiti i članovi PCI.[17] Zahvaljujući djelovanju prve istarske partizanske čete, ponovo su bile uspostavljene veze među suradnicima NOP-a u pojedinim dijelovima Istre.[18] NOP-u tada pristupaju i brojni članovi PCI s Labinštine, iako rukovodstvo te organizacije PCI nije promijenilo svoje stajalište prema oružanoj borbi za nacionalno i socijalno oslobođenje.[19] Gotovo istovjetan odnos prema oružanoj borbi u Istri imali su pojedini rukovodioci PCI s područja Pule i Rovinja.[20]

Krajem 1942. godine prva istarska partizanska četa izvršila je nekoliko vojnih akcija, na što su reagirale talijanske vojne snage. U prosincu 1942. godine prva istarska partizanska četa bila je razbijena kao vojna jedinica ali su borci čete nastavili djelovati na području Istre kao politički radnici.[21]

Razbijanje prve istarske partizanske čete kao vojne formacije nije imalo većih posljedica za NOP u Istri. On, dapače, dobiva sve širu osnovu i organizacijski se učvršćuje. Početkom 1943. godine NOP se širi i na području Motovuna, a sredinom veljače na području Istre već djeluju 4 mjesna i 1 kotarski komitet KPH.[22] Za dalji razvoj NOP-a bilo je neophodno stvoriti rukovodstvo KPH za čitavu Istru, jer OK KHP za Hrvatsko primorje nije mogao pravovremeno reagirati na događaje izazvane brzim razvojem NOP-a u Istri. Rješavanju tog značajnog pitanja za NOP Istre prišlo se tijekom ožujka i travnja 1943. godine. Početkom ožujka osnovano je Privremeno rukovodstvo KPH za Istru, a početkom travnja na njegovu drugom sastanku suglasnost je dao i delegat OK KPH za Hrvatsko primorje, čime je Privremeno rukovodstvo KPH za Istru dobilo i legalnost.[23]

U svibnju 1943. godine NOP u Istri dobiva čvršće organizacijske oblike. Na području od Poreča do Pazina bilo je osnovano 50 ilegalnih NOO-a, koji vrše funkciju političkih organa NOP-a, ali u isto vrijeme predstavljaju začetak revolucionarnih organa nove narodne vlasti.[24] Uz pomoć aktivista iz Hrvatskog primorja osnovano je i prvo rukovodstvo SKOJ-a za Istru, organizacije antifašističke omladine i organizacije antifašističke fronte žena.[25] Tijekom srpnja i kolo-

---

[17] Metod Mikuž, Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941 do 1945), *Zgodovinski časopis* XII—XIII, Ljubljana 1958/59, str. 14; M. Mikolić, Komunistička partija, n. dj., str. 158; P. Pallante, Il P. C. I. e la questione nazionale, n. dj., str. 55.

[18] Istra i Slovensko . . . , n. dj., str. 264—266; V. Antić, Nepokorena Istra i put . . . , n. dj., str. 63—66; I. Kovačić, Građa za historiju NOR-a, n. dj., str. 91—149; J. Matas, Ustanički dani, n. dj., str. 167—190.

[19] Istra i Slovensko . . . , n. dj., str. 264—266; V. Antić, Nepokorena Istra i put . . . , n. dj., str. 65; I. Kovačić, Građa za historiju NOR-a, n. dj., str. 91—149; Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 159—160; Herman Buršić, Općina Labin u NOB-u 1941—1943, *Radnički pokret i NOB općine Labin*, Rijeka 1980, str. 142—143.

[20] Istra i Slovensko . . . , n. dj., str. 266—267; Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n dj., str. 170—178; M. Mikolić, Komunistička partija, n. dj., str. 159—160.

[21] Istra i Slovensko . . . , n. dj., str. 269—270; V. Antić, Nepokorena Istra i put . . . , n. dj., str. 67; Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 149—151; V. Antić, Razvoj komunističkog . . . , n. dj., str. 160.

[22] Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 256.

[23] Istra i Slovensko . . . , n. dj., str. 275—277; Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 160.

[24] Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 256.

[25] Istra i Slovensko . . . , n. dj., str. 277. i 282; Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 302; V. Antić, Razvoj komunističkog . . . , n. dj., str. 164.

voza velik broj omladinaca hrvatske, ali i talijanske narodnosti, javlja se u partizanske jedinice. Preko punktova koje je u Istri organizirala KPH, velik broj dobrovoljaca bio je prebačen u primorsko-goranske partizanske jedinice.[26] Sve to svjedoči da je do sredine 1943. godine NOP kao političko opredjeljenje antifašistički orijentiranih snaga prodro u sve dijelove Istre osim u njen sjeverozapadni dio. Uzrok tome treba tražiti u nizu činilaca, od kojih su neki bili prisutni sve do kraja oslobodilačkog rata. Međutim, u ovoj fazi razvoja NOP-a jedan od limitirajućih faktora širenja ideje o nužnosti oružane borbe za nacionalno i socijalno oslobođenje predstavljale su teškoće u uspostavljanju kontakta sa stanovništvom u sjeverozapadnoj Istri. Naime, ideje NOP-a i stvaranje organiziranih grupa suradnika NOP-a teklo je ilegalnim kanalima, u prvom redu preko ranijih veza među narodnjacima, ili pak, bez obzira na stajališta rukovodstava, preko postojećih ilegalnih veza PCI. Budući da ni narodnjaci ni PCI nisu imali značajnijeg utjecaja na području između Mirne i Dragonje, rukovodstvo NOP-a za Istru nije se moglo koristiti već postojećim ilegalnim vezama i stvarati jezgre organizacija NOP-a s osloncem na poznate narodnjake, članove ili simpatizere PCI. S antifašistima na tom području veze je trebalo tek uspostaviti, a to se u ilegalnim uvjetima rada sporo realiziralo. Zadatak je bio povjeren suradnicima NOP-a s Motovunštine i aktivistima s Buzeštine, koji su tek početkom rujna 1943. godine uspjeli uspostaviti prve kontakte s antifašistima u sjeverozapadnoj Istri.[27]

II.

U drugoj polovici 1943. godine fašistička Italija nalazila se pred vojnim i političkim slomom. Nakon iskrcavanja anglo-američkih snaga na Siciliji uslijedio je pad Mussolinija. Nova talijanska vlada maršala Badoglija stupa u tajne pregovore s Velikom Britanijom i SAD o uvjetima kapitulacije. U isto vrijeme u Italiji počinje čvršće povezivanje antifašističkih snaga, koje se suprotstavljaju nastojanju kraljevske kuće da osloncem na fašističke disidente sačuva svoje pozicije.[28] Koalicija antifašističkih stranaka pod imenom Nacionalne fronte akcije (Il Fronte Nazionale d'Azione)[29] traži definitivan raskid s fašizmom, formiranje vlade koju će sačinjavati predstavnici demokratskih stranaka, uspostavljanje građanskih sloboda, raskid saveza s Njemačkom i sklapanje »časnog mira« (»una pace onorevole«) sa silama antihitlerovske koalicije.[30] Nakon objave primirja i

[26] Već u ožujku 1943. godine u primorsko-goranske partizanske jedinice stizali su dobrovoljci iz Istre (IHRPH, fond OK KPH za Primorje, KP-268/426). Glasilo NOP-a za Hrvatsko primorje »Primorski vjesnik« br. 75 od 12. VIII. 1943. donosi vijest da su od 4. do 7. kolovoza u partizanske jedinice stupila 64 istarska borca. Do 22. VIII. 1943. u primorsko-goranske partizanske jedinice uvršten je 231 borac iz Istre (IHRPH, fond Agitpropa 1942—1945, KP-283/1990).

[27] Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 276; Anton Gorjan, NOB Bujštine od rujna 1943. do kraja 1943, *Pazinski memorijal* 12, Pazin 1983, str. 267; Anton Klun, NOB Bujštine od kapitulacije Italije do njemačke ofenzive 1943, *Pazinski memorijal* 12, Pazin 1983, str. 261.

[28] Franco Catalano, Storia del Comitato di Liberazione Nazionale Alta Italia, Milano 1975, str. 19. i 37.

[29] Nacionalnu frontu akcije sačinjavale su: Grupa za obnovu Liberalne stranke (Il Gruppo di Ricostruzione Liberale), Demokršćanska stranka (Il Partia Democratico Cristiano), Stranka akcije (Il Partito d'Azione), Socijalistička stranka (Il Partito Socialista), Komunistička stranka (Il Partito Comunista). Vidi: F. Catalano, Storia del Comitato, n. dj., str. 40.

[30] Isto, str. 29—41.

stvaranja fašističke Republike di Salò pod zaštitom njemačkih okupacijskih snaga, međustranački odbori Nacionalne fronte transformiraju se u odbore nacionalnog oslobođenja (Comitati di Liberazione Nazionale).[31] Njihov osnovni zadatak bio je organiziranje borbe protiv fašizma i njemačkog okupatora na okupiranim područjima Italije.[32]

Paralelno s događajima u Italiji i, dakako, pod utjecajem tih događaja, raste snaga NOP-a u Istri. U kolovozu 1943. godine na području Istre djelovalo je već 150 NOO-a s preko 1.000 odbornika, pa je krajem istog mjeseca bilo moguće osnovati Okružni NOO kao središnji organ NOP-a.[33] Do rujna 1943. godine Istra je imala svoje partijsko rukovodstvo, Okružni NOO kao središnji organ NOP-a, stvarale su se i učvršćivale masovne antifašističke organizacije omladine i žena, pokrenuto je glasilo NOP-a pod imenom »Glas Istre«,[34] a stotine dobrovoljaca iz Istre već je bilo uključeno u jedinice 5. operativne zone NOV Hrvatske. Organizacije PCI su pod utjecajem Nacionalne fronte u Italiji mijenjale svoj stav u odnosu na borbu protiv fašizma.[35] Krajem kolovoza organizirane su udarne grupe, koje su izvršile diverziju na pruzi kod Vodnjana i provele akciju rušenja telefonskih stupova na čitavom području srednje i južne Istre.[36] NOP je bez sumnje postao značajna politička snaga koja je imala široku osnovu u istarskom seljaštvu i radništvu. Masovni karakter ustanka nakon kapitulacije Italije bio je rezultat dotadašnjeg rada i djelovanja KPH na organiziranju oružane borbe za nacionalno i socijalno oslobođenje.

Slom Italije početkom rujna 1943. godine zatekao je rukovodstvo NOP-a Istre bez partizanskih formacija koje bi bile sposobne razoružati talijanske vojne snage i uspostaviti vlast NOO-a. U takvoj situaciji članovi partijskog rukovodstva i Okružnog NOO-a za Istru preuzeli su funkcije organizatora i rukovodilaca istarskih partizanskih formacija.[37] Od mase slabo naoružanih i neiskusnih ustanika stvorene su organizirane grupe koje su razoružavale vojne posade, karabinijerske jedinice i pripadnike financijske straže.[38] Od 9. do 11. rujna bilo je oslobođeno gotovo čitavo područje Istre. Vlast na oslobođenim područjima preuzeli su do tada ilegalni NOO-i ili komande mjesta, a u nekim gradovima sjeverozapadne Istre, gdje organizacije NOP-a nisu postojale, odbori nacionalnog oslobođenja Italije.[39]

Radi organiziranja istarskih partizanskih jedinica osnovan je Štab Hrvatsko-slovenskog odreda,[40] koji je djelovao kratko vrijeme, jer je 20. rujna bio

---

[31] Isto, str. 58—60; Dragovan Šepić, Talijanski antifašisti u emigraciji i pitanje Julijske krajine, *Pazinski memorijal* 9, Pazin 1979, str. 238.

[32] F. Catalano, Storia del Comitato, n. dj., str. 68—69.

[33] Istria i Slovensko ..., n. dj., str. 282; V. Antić, Razvoj komunističkog ..., n. dj., str. 168; Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 300.

[34] IHRPH, fond Agitpropa 1942—1945, KP-282/1911 i KP-283/1955.

[35] Izvještaji Lovre Milenića od 28 VIII. i Ljube Drndića od 3. IX. 1943. govore o čišćenju PCI od oportunista i prihvaćanju linije NOB-a (V. Antić, Razvoj komunističkog ..., n. dj., str. 168).

[36] IHRPH, fond Agitpropa 1942—1945, KP-283/1990; Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 308—309.

[37] Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 292—295; Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 310—326.

[38] Isto.

[39] M. Mikolić, Komunistička partija, n. dj., str. 172; Cristiana Columni, Liliana Ferrari, Gianna Nassisi, Germano Trani, Storia di un Esodo. Istria 1945—1956, Trst 1980, str. 105—106.

[40] IHRPH, fond OK KPH za Primorje, KP-271/656a.

imenovan Operativni štab za Istru.[41] Članovi Štaba stigli su na teren Istre 22. rujna, a već 24. rujna Operativni štab za Istru izdaje naredbu o osnivanju istarskih brigada i odreda. Istog dana osnovana je 1. istarska brigada »Vladimir Gortan«, a 25. rujna je kraj Buzeta obavljena svečanost osnivanja 2. istarske brigade, koja je odmah nakon osnutka krenula u sjeverozapadnu Istru.[42]

U razdoblju stvaranja i organiziranja istarskih partizanskih formacija i jedinica NOVH odigrali su se događaji od presudnog značenja za budućnost Istre. Okružni NOO je 13. rujna donio odluku o sjedinjenju Istre s Jugoslavijom,[43] a 20. rujna najviše predstavničko tijelo NOP-a Hrvatske — ZAVNOH donosi odluku o vraćanju u sastav Hrvatske svih otuđenih krajeva, pa i Istre, Rijeke i Kvarnerskih otoka.[44] 26. rujna sastali su se u Pazinu predstavnici naroda Istre, izabrali najviši organ narodne vlasti — Privremeni pokrajinski NOO i potvrdili odluku Okružnog NOO-a kojom Istra postaje sastavni dio Hrvatske u demokratskoj Jugoslaviji. U isto vrijeme pripadnicima talijanske narodnosti zagarantirana su sva nacionalna prava: sloboda jezika, štampe, škola i kulturnog razvitka.[45]

Općenarodni ustanak nakon sloma Italije zahvatio je i sjeverozapadni dio Istre, iako na tom području još uvijek nije bilo organizacija KPH i organiziranih političkih snaga NOP-a. Uz pomoć aktivista NOP-a koji su bili upućeni na to područje, ili pak pod utjecajem tršćanskog CLN-a oslobođena su sva mjesta u unutrašnjosti i gradovi na obali.[46] Pod rukovodstvom antifašista razoružana je karabinijerska posada u Bujama, a vlast je preuzela partizanska Komanda mjesta.[47] Seljaci iz Ipše, predvođeni antifašistima hrvatske i talijanske narodnosti, razoružali su karabinijersku posadu u Oprtlju.[48] Karabinijerske posade bile su razoružane i u Kostanjici, Novoj Vasi, Grožnjanu, Kaštelu, a vlast su i u tim mjestima preuzele partizanske straže.[49] Do 12. rujna sjeverozapadni dio Istre istočno od ceste Trst—Pula bio je potpuno oslobođen.[50] Njemačke snage koje su 11. rujna prodirale cestom Trst—Pula imale su zadatak da što prije zaposjednu Pulu, pa se nisu zadržavale na području sjeverozapadne Istre.[51] Tek 17. rujna

---

[41] Savo Vukelić, Hiljade boraca Istre, *Pazinski memorijal* 6, Pazin 1977, str. 28.

[42] Zbornik, V, 19, str. 456—457; Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 296—297; Božo Jakovljević, 2. istarska brigada, Rijeka 1978, str. 13—14.

[43] Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 302; Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 382; V. Antić, Uključivanje Istre u NOP Hrvatske, n. dj., str. 33. i 190.

[44] Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 302; Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 337; Vinko Antić, Oslobođenje Istre i pazinska odluka o sjedinjenju s domovinom, Rijeka 1978, str. 29.

[45] Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 302—303; Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 338—339; V. Antić, Oslobođenje Istre i pazinska odluka ..., n. dj., str. 35—38; Dražen Vlahov, Izvještaji Jakova Blaževića delegata ZAVNOH-a i CK KPH iz Hrvatskog primorja i Istre u jesen 1943, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XX, Rijeka 1977, str. 53—59.

[46] Dušan Tumpić, Nepokorena Istra, Zagreb 1975, str. 94—95; A. Gorjan, NOB Bujštine od 1943, n. dj. str. 267; A. Klun, Bujština od kapitulacije Italije, n. dj., str. 261; Erminij Medica, Zapadna Bujština 1943. godine, *Pazinski memorijal* 12, Pazin 1983, str. 271; Mario Mikolić, Partijska savjetovanja u Istri u prosincu 1943. godine, *Jadranski zbornik* IX, Pula — Rijeka 1975, str. 95.

[47] D. Tumpić, Nepokorena Istra, n. dj., str. 94; A. Gorjan, NOB Bujštine od rujna 1943, n. dj., str. 267; A. Klun, Bujština od kapitulacije Italije, n. dj., str. 261.

[48] D. Tumpić, Nepokorena Istra, n. dj., str. 95; A. Gorjan, NOB Bujštine od rujna 1943, n. dj., str. 267; A. Klun, Bujština od kapitulacije Italije, n. dj., str. 261.

[49] Isto.

[50] Isto.

[51] Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 298—299.

slabije njemačke snage pokušale su ovladati tim područjem, ali su bile odbijene kod Ponte Portona.[52] Pokušaj njemačkih snaga da s ceste Trst—Rijeka prodru u sjeverozapadnu Istru osujetio je 23. rujna Tršćanski bataljon, koji je dva dana kasnije ušao u sastav 2. istarske brigade.[53]

Do 24. rujna ustanici su u sjeverozapadnoj Istri oslobodili čitavo područje i uspostavili vlast partizanskih komanda mjesta. Predvođeni aktivistima NOP-a, a ponegdje i pristašama CLN-a, ustanici su osobodili Novigrad, Umag, Savudriju i čitavo obalno područje do Portoroža.[54] Jedinice 2. istarske brigade su u međuvremenu oslobodile Izolu, a u suradnji sa slovenskim partizanskim jedinicama i Kopar.[55] Nakon tih uspjeha. 2. istarska brigada se utvrdila na položajima prema njemačkim snagama stacioniranim u području Trsta.

III.

Dok se u Istri učvršćivala narodna vlast, osnivale i sređivale istarske partizanske jedinice, njemačka komanda je prikupljala i koncentrirala snage za napad na slobodni teritorij Istre. 2. listopada jedinice 2. SS oklopnog korpusa počele su nastupanje iz područja Trsta preko sjeverozapadne Istre prema Puli i Pazinu.[56] Na udaru jakih njemačkih oklopnih snaga našla se 2. istarska brigada, koja je držala položaje na tom sektoru. Nadmoćne njemačke jedinice skršile su otpor snaga 2. brigade i nastavile prodirati prema Bujama.[57] Dio njemačkih snaga koje su se prebacivale preko rijeke Dragonje napala je partizanska grupa iz Buja, ali se nakon jednosatne borbe morala povući.[58] Tijekom istog dana, nakon dvosatne borbe, njemačke snage su zaposjele Buje i razbile teritorijalne partizanske jedinice koje su pružale otpor kod Ponte Portona.[59] Slijedećeg dana njemačke jedinice su zaposjele Novigrad, Oprtalj, Novu Vas i potpuno ovladale područjem između Mirne i Dragonje.[60] U dvodnevnim borbama teritorijalne partizanske jedinice izgubile su 26 boraca, a njemačke jedinice strijeljale su za odmazdu sedamdesetak civilnih osoba.[61]

U borbama s njemačkim snagama na području sjeverozapadne Istre bile su razbijene teritorijalne partizanske jedinice i snage 2. istarske brigade. Oko 600 boraca povuklo se prema Ćićariji u namjeri da se s Operativnim štabom za Istru, snagama odreda »Učka« i 1. istarskom brigadom prebaci u Gorski kotar.[62] Njemačke jedinice su, međutim, već čvrsto držale u rukama komunikacije Rijeka —

---

[52] Zbornik, V, 19, str. 501.

[53] Isto, str. 497. i 501; B. Jakovljević, 2. istarska . . . , n. dj., str. 14.

[54] Zbornik, V, 19, str. 497. i 501; E. Medica, Zapadna Bujština 1943, n. dj., str. 272; B. Jakovljević, 2. istarska . . . , n. dj., str. 14—17.

[55] Zbornik, V, 19, str. 499; D. Tumpić, Nepokorena Istra, n. dj., str. 95; B. Jakovljević, 2. istarska . . . , n. dj., str. 16—17.

[56] S. Vukelić, Hiljade boraca Istre, n. dj., str. 36.

[57] Isto; Istra i Slovensko . . . , n. dj., str. 304—305; D. Tumpić, Nepokorena Istra, n. dj., str. 95; B. Jakovljević, 2. istarska . . . , n. dj., str. 18.

[58] A. Gorjan, NOB Bujštine od rujna 1943, n. dj., str. 267—268; E. Medica, Zapadna Bujština 1943, n. dj., str. 272.

[59] D. Tumpić, Nepokorena Istra, n. dj., str. 95; A. Gorjan, NOB Bujštine od rujna 1943, n. dj., str. 268.

[60] NOB Bujštine od rujna 1943, n. dj., str. 268.

[61] Podaci o gubicima teritorijalnih partizanskih jedinica i strijeljanim civilima koji se navode u sjećanjima sudionika ne slažu se u potpunosti. Prema A. Gorjanu bilo je 93 poginula i strijeljana (A. Gorjan, NOB Bujštine od rujna 1943, n. dj., str. 268), a A. Klun navodi 98 poginulih i strijeljanih žitelja Bujštine (A. Klun, Bujština od kapitulacije Italije, n. dj., str. 263).

[62] Zbornik, V, 20, str. 129.

— Trst, pa se glavnina istarskih partizanskih snaga našla u okruženju na sektoru Učke. Proboj istarskih jedinica prema Kastavštini i Gorskom kotaru nije uspio. Istarske partizanske snage osnovane u razdoblju prvog oslobođenja Istre bile su razbijene.[63]

Tijekom ofenzive njemačkih snaga istarske partizanske jedinice i civilno stanovništvo pretrpjeli su osjetne gubitke. U razdoblju od 2. do 7. listopada na području Istre poginulo je ili je bilo strijeljano nekoliko tisuća ljudi, dok ih je na tisuće bilo uhapšeno, zatvoreno ili pak odvedeno u koncentracione logore. Takve drastične mjere su, prema tvrdnji njemačke komande, bile nužne radi uspostavljanja mira i reda na području Istre.[64]

Zbog svog strateškog značenja Istra je bila uključena u operativnu zonu »Jadransko primorje«, u kojoj je civilnu vlast imao gauleiter Koruške.[65] Na području Istre njemačke snage su uspostavile brojne garnizone, koji su, koristeći se dobrim saobraćajnicama, mogli vrlo brzo izvršiti koncentraciju snaga u bilo kojem dijelu poluotoka. Pod okriljem njemačkih trupa ponovo su bili uspostavljeni organi talijanske fašističke vlasti, karabinijerske posade i jedinice republikanske fašističke milicije. Zbog bojazni od mogućeg iskrcavanja anglo-američkih snaga brojne njemačke jedinice i snage republikanske fašističke milicije bile su raspoređene u garnizone na području zapadne i sjeverozapadne Istre. Iz brojnih garnizona na tim sektorima njemačke i fašističke posade krstarile su terenom i brutalno reagirale na svaki i najmanji znak otpora. Stoga su djelovanje političkih radnika i konsolidacija NOP-a bili veoma otežani upravo u sjeverozapadnom dijelu Istre.

IV.

Brutalnost kojom su tijekom listopadske ofenzive nastupale njemačke snage, akcije čišćenja, teror i pljačka stanovništva nakon ofenzive, prouzročili su zastoj u razvoju NOB-a. Partijsko rukovodstvo Istre imalo je težak zadatak da ponovo okupi i poveže snage NOP-a, ojača i učvrsti organizacije KPH, NOO-e,

---

[63] Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 305; S. Vukelić, Hiljade boraca Istre, n. dj., str. 38—39.

[64] Gubitke istarskih jedinica i civilnog stanovništva tijekom njemačke ofenzive teško je točno utvrditi. Pretpostavlja se da je u Istri tijekom ofenzive život izgubilo 2.500 ljudi, a da ih je 1.200 bilo uhićeno, a 402 odvedeno u koncentracione logore (Antun Giron, Socijalistička revolucija u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru 1943—1945. godine, *Savez komunista Jugoslavije. Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar*, Rijeka 1980, str. 180). U Istri i Slovenskom primorju su prema izvještaju Štaba Grupe armija »B« izgubile život 4.893 osobe, a 6.877 je zarobljeno (B. Jakovljević, 2. istarska, n. dj., str. 20). Prema drugom izvještaju njemačke komande na području Slovenskog primorja i Istre život je izgubilo 3.700 ljudi, a oko 4.000 je uhićeno i odvedeno u koncentracione logore (Galliano Fogar, Sotto l'occupazione nazista nelle provincie orientali, Udine 1961, str. 307; Tone Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943, Maribor 1967, str. 404—405). Milan Lučić tvrdi da su podaci Štaba Grupe armija »B« i Štaba 2. SS oklopnog korpusa o broju poginulih i uhićenih pretjerani (Milan Lučić, Narodnooslobodilački rat u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u ljeto i jesen 1943. godine, Rijeka 1983, str. 155).

[65] Bolletino Ufficiale della Provincia del Carnaro, No. 1, Ottobre 1943-Febbraio 1944, Fiume 1944-XXII; Antun Giron, Položaj Rijeke i okolice u vrijeme kapitulacije Italije i nakon nje (srpanj — listopad 1943. godine), Problemi sjevernog Jadrana 4, Rijeka 1982, str. 114. i 122; Pier Arrigo Carnier, Lo sterminio mancato. La dominazione nazista nel Veneto orientale 1943—1945, Milano 1982; T. Ferenc, Kapitulacija Italije, n. dj., str. 352—374.

masovne antifašističke organizacije i razbijene partizanske jedinice. Konkretne akcije dogovorene su na partijskim savjetovanjima i oblasnoj konferenciji KPH za Istru već krajem 1943. godine.[66] Rezultati su bili ubrzo vidljivi. Organizacije KPH su brojčano ojačane i organizacijski učvršćene. Postupno su obnavljane partizanske jedinice, pa je do kraja 1943. godine na području Istre djelovalo 14 partizanskih četa.[67] Broj, snaga i iskustvo četa rasli su uporedo sa sve većim brojem njihovih akcija na njemačke i fašističke snage. Stečeno vojno iskustvo u brojnim akcijama omogućilo je Operativnom štabu za Istru da već početkom 1944. godine od tih malih partizanskih formacija stvori teritorijalne i udarne bataljone, koji su bili osnova za obnovu operativnih jedinica NOVH u Istri.[68] Osnivanjem Pokrajinskog rukovodstva, a zatim i Oblasnog komiteta SKOJ-a za Istru, bila je osigurana temeljna pretpostavka za uključivanje omladine u NOP i stvaranje masovne antifašističke organizacije mladih.[69] Obnovljeni su postojeći i osnivani su novi NOO-i. Početkom 1944. godine njihovim radom rukovodi Oblasni NOO za Istru.[70] Pojačana je aktivnost na transformaciji NOO-a u privremene organe vlasti, sposobne da preuzmu funkciju upravnih organa nove jugoslavenske države. Teritorijalno-upravna podjela Istre s nadležnim višim i nižim NOO-ima bila je samo još jedan korak prema tom krajnjem cilju.

Konsolidacija i razvoj NOB-a u sjeverozapadnom dijelu Istre tekli su nešto sporije u odnosu na druga područja istarskog poluotoka. Bio je to rezultat postojećeg odnosa političkih i vojnih snaga. Eksplozija narodnog pokreta na tom području u rujnu 1943. godine bila je više plod zbivanja i prilika u Italiji, nego dotadašnjeg djelovanja KPH. Organizacije KPH, NOO-e i masovne antifašističke organizacije trebalo je tek osnovati. Nakon razbijanja i povlačenja jedinica NOVH i teritorijalnih partizanskih formacija prestala je na tom području djelovati jedina organizirana snaga NOP-a. Malobrojni aktivisti koji su i nakon njemačke ofenzive nastavili ilegalno djelovati nisu bili povezani s rukovodstvom NOP-a Istre. Zbog značenja saobraćajnice Trst — Pula i mogućnosti iskrcavanja anglo-američkih snaga na zapadnoj obali, njemački okupator je upravo na tom području stacionirao jake snage. Iz jačih ili slabijih garnizona u Savudriji, Umagu, Novigradu, Bujama, Grožnjanu, Momjanu, Brtonigli, Kaštelu, Škropetima, Oprtlju i Gradini njemačke su jedinice zajedno s karabinjerima i snagama republikanske fašističke milicije uspostavile potpunu kontrolu nad područjem između Mirne i Dragonje. Djelovanje aktivista ili pak partizanskih jedinica bilo je veoma otežano.[71]

Krajem 1943. godine ponovo su uspostavljene veze između sjeverozapadne Istre i rukovodstva NOP-a Istre preko Motovunštine. Uspostavljanje redovitih veza i dolazak iskusnih aktivista NOP-a na teren sjeverozapadne Istre ubrzo se osjetio. Tijekom prosinca povjerenici NOP-a djelovali su u desetak sela, stvo-

[66] Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 311; M. Mikolić, Partijska savjetovanja, n. dj., str. 73—105; A. Giron, Socijalistička revolucija, n. dj., str. 185—186.

[67] Zbornik, V, 23, str. 145; Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 312; A. Giron, Socijalistička revolucija, n. dj., str. 185.

[68] Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 314, 317—319. i 321—322; Danilo Ribarić, Borbeni put 43. istarske divizije, Zagreb 1969, str. 89; A. Giron, Socijalistička revolucija, n. dj., str. 182—183.

[69] Istra i Slovensko ..., n. dj., str. 315—316. i 320—321; Mario Mikolić, Partijska savjetovanja u Istri u prosincu 1943, *Buzetski zbornik* 1, Pula 1976, str. 41—43; A. Giron, Socijalistička revolucija, n. dj., str. 187.

[70] Mario Mikolić, NOP Istre (jesen 1943 — jesen 1944. godine), *Pazinski memorijal* 6, Pazin 1977, str. 96—98; A. Giron, Socijalistička revolucija, n. dj., str. 188.

[71] A. Gorjan, NOB Bujštine od rujna 1943, n. dj., str. 268; A. Klun, Bujština od kapitulacije Italije, n. dj., str. 265; D. Tumpić, Nepokorena Istra, n. dj., str. 95.

rene su baze i organizirani centri NOP-a, iz kojih su politički radnici mogli razviti svoju aktivnost na čitavom području.[72] Na osnovi teritorijalno-upravne podjele Istre, područje između Mirne i Dragonje bilo je u nadležnosti Okružnog NOO-a za I. okrug (sjeverna Istra). Početkom 1944. godine teritorijalno-upravno područje sjeverne Istre dobiva naziv okrug Buzet.[73] U nadležnosti novoosnovanog Okružnog NOO-a Buzet nalazio se i dalje sjeverozapadni dio Istre s općinama: Buje, Grožnjan, Momjan, Umag, Novigrad, Savudrija i Brtonigla pod nazivom kotar Buje.[74] U tom razdoblju na području kotara djelovala su 4 seoska NOO-a, ali još uvijek nisu bile osnovane partizanske jedinice. Radi stvaranja partizanskih jedinica i izvođenja akcija na području kotara Buje, Operativni štab za Istru uputio je u sjeverozapadnu Istru 3. istarski partizanski bataljon.[75] Već 10. siječnja 1. četa 3. istarskog bataljona napala je i protjerala snage fašističke milicije koje su radi kontrole, ali i zbog pljačke, upale u selo Zrenj. Uz pomoć tog bataljona 18. siječnja 1944. bila je osnovana i 14. istarska partizanska četa (Bujska), koja je ojačana jednom desetinom boraca 3. čete 3. bataljona.[76] Nakon akcija na poštanski ured u Momjanu i napada na posadu u Oprtlju partizanske snage povukle su se na sektor Krasa.[77]

Pojava i akcije istarskih partizanskih jedinica, iako malih razmjera, bile su od izvanrednog značenja za dalji razvoj NOB-a u sjeverozapadnoj Istri. Njihova aktivnost bila je najočitiji dokaz stanovništvu da propaganda okupatora o uništenju partizanskih jedinica i likvidacija NOP-a u Istri nije istinita.

Za dalji razvoj NOB-a u Istri, posebno u njenom sjeverozapadnom dijelu, bilo je od značenja i pitanje uspostavljanja međusobnih odnosa i suradnje između rukovodstva NOP-a Istre i Odbora nacionalnog oslobođenja gornje Italije (Il Comitato di Liberazione Nazionale Alta Italia), koji je također pokrenuo borbu za nacionalno oslobođenje.[78] Cilj te borbe bio je oslobođenje Italije od njemačkog okupatora, definitivna likvidacija fašizma i uspostava građanske parlamentarne demokracije, osiguravanje službenog priznanja CLNAI za saveznika antihitlerovske koalicije, kako bi se stvorila osnova za očuvanje integriteta talijanskog državnog teritorija.[79] Preko tršćanskog CLN-a, koji dobiva status

[72] D. Tumpić, Nepokorena Istra, n. dj., str. 96.

[73] Istra i Slovensko, n. dj., str. 326; Dražen Vlahov, Okružni narodnooslobodilački odbor za Buzet, *Buzetski zbornik* 1, Pula 1976, str. 52.

[74] Isto, str. 54.

[75] Zbornik, V, 24, str. 455.

[76] Istra i Slovensko . . . , n. dj., str. 321; D. Ribarić, Borbeni put 43 . . . , n. dj., str. 85; Spomenica, Umag 1960, str. 18.

[77] D. Ribarić, Borbeni put 43 . . . , n. dj., str. 87—88; D. Tumpić, Nepokorena Istra, n. dj., str. 98.

[78] Odbor nacionalnog oslobođenja gornje Italije osnovan je odmah nakon 8. rujna 1943. i u početku se naziva Odbor nacionalnog oslobođenja sjeverne Italije (Il Comitato di Liberazione Nazionale per l'Italia Settentrionale). Odbor je nastojao organizirati otpor njemačkim okupacijskim snagama i Mussolinijevoj Republici di Salò.U kontaktima s predstavnicima Velike Britanije i SAD u Švicarskoj pokušavao je ishoditi priznanje legalnog i priznatog predstavnika talijanskog naroda (F. Catalano, Storia del Comitato, n. dj., str. 60—87).

[79] Nakon ulaska anglo-američkih snaga u Rim CLNAI je 10. VI. 1944. objavio da preuzimlje kompetencije i funkciju Središnjeg odbora za oslobođenje Italije, a 14. VI. objavio je općenarodni ustanak i od tada je nastavio djelovati kao legitimni zastupnik talijanske vlade na okupiranim područjima Italije, iako nije bio službeno priznat ni od talijanske vlade ni od zapadnih saveznika. Bila je to posljedica nastalih promjena u talijanskoj vladi, u kojoj je novi predsjednik Bonomi podržavao CLNAI i njegova nastojanja da Italija osigura status saveznika antihitlerovske koalicije (F. Catalano, Storia del Comitato, n. dj., str. 177—184).

regionalnog odbora za Julijsku krajinu (Il Comitato di Liberazione Nazionale per la Venezia Giulia), CLNAI je nastojao proširiti svoj utjecaj i svoju aktivnost i na područje Istre, jer ju je tretirao kao jednu od pokrajina Italije.[80] Državnopravne odluke Okružnog, pa Privremenog pokrajinskog NOO-a za Istru, ZAVNOH-a i AVNOJ-a o sjedinjenju Istre s demokratskom Hrvatskom u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji smatrao je unilateralnim aktima, kojima se ne mogu staviti izvan snage postojeći međudržavni ugovori. Takvo stajalište imale su sve stranke koalicije u CLNAI-u, bez obzira na nešto blaže ili oštrije varijante.[81]

CLNAI je postigao izvjestan uspjeh u sjeverozapadnom dijelu Istre, osobito među gradskim stanovništvom, krupnim i srednjim zemljoposjednicima, trgovcima i obrtnicima, mahom talijanske narodnosti. Tim društvenim slojevima odgovarao je politički program CLNAI-a, koji nije zadirao u postojeće društveno-ekonomske odnose i koji je davao izgleda da će očuvati svoj dominantan politički utjecaj. Seosko stanovništvo, sitni posjednici, napoličari i koloni bez obzira na osjećaj nacionalne pripadnosti nisu bili zainteresirani za program koji nije nudio promjenu njihova socijalnog, društvenog i političkog statusa.[82] Te društvene grupe, koje su sačinjavale većinu stanovništva sjeverozapadne Istre, više je privlačio NOP sa svojim programom nacionalnog i socijalnog oslobođenja, pogotovo masu nacionalno svjesnog hrvatskog stanovništva. Stoga se CLNAI

---

[80] Isto, str. 192—193; G. Fogar, Sotto l'occupazione, n. dj., str. 99—100; P. Pallante, Il P. C. I. e la questioe nazionale, n. dj., str. 148.

[81] PCI je odluke o sjedinjenju Istre i Slovenskog primorja smatrala preuranjenima. U skladu sa svojim načelnim opredjeljenjem priznavala je pravo na samoodređenje Hrvata i Slovenaca, ali tek nakon završetka rata. Na takvo stajalište PCI utjecala je bez sumnje i njena suradnja s ostalim strankama u okviru CLN-a (Luigi Longo, I comunisti italiani e il probleme triestino, *Rinascita*, br. 12, prosinac 1953; G. Fogar, Sotto l'occupazione, n. dj., str. 86—87; D. Šepić, Talijanski antifašisti u emigraciji, n. dj., str. 238). DC se nije slagala s provođenjem plebiscita na području Julijske krajine. Ona je zastupala stajalište da su istočne granice Italije već utvrđene ugovorima između legitimnih predstavnika Jugoslavije i Italije, sklopljenim u »uvjetima pune slobode i ravnopravnosti« država potpisnica. Slavenskoj manjini u granicama Italije priznavala je pravo na kulturnu autonomiju, ali je zahtijevala da Jugoslavija osigura to isto pravo talijanskoj manjini koja prema sudu DC egzistira na području Dalmacije. Pd'A je također zauzimala stajalište da su talijansko-jugoslavenske granice već definirane prethodnim međudržavnim ugovorima, pa se zato ne može postavljati pitanje prava naroda Julijske krajine na samoodređenje, već se može samo raspravljati o pravu »nacionalne manjine« na kulturnu i administrativnu autonomiju (F. Catalano, Storia del Comitato, n. dj., str. 197—199; D. Šepić, Talijanski antifašisti u emigraciji, n. dj., str. 234). Početkom prosinca 1944. godine predstavnici DC, Pd'A, PL i Socijalističke stranke (Il Partito Socialista) iz Julijske krajine utvrđuju jedinstveno stajalište u odnosu na istočne granice Italije. Sporazum je predviđao zajedničku političku akciju koja će pridonijeti da Istra i Slovensko primorje ostanu u granicama talijanske države, s tim da hrvatsko i slovensko stanovništvo tih područja ima pravo na kulturnu autonomiju (G. Fogar, Sotto l'occupazione, n. dj., str. 198—201).

[82] U razdoblju između dva rata na području sjeverozapadne Istre poljoprivreda je bila osnovno zanimanje za 8.987 domaćinstava. Od njih 4.432 nisu imala nikakva zemljišnog posjeda, 806 je raspolagalo posjedom od 0,25—1 ha, a 2.575 posjedom od 1—5 ha. Posjedima od 20—50 ha raspolagalo je 69 vlasnika, a posjedima od 100—1.000 ha 19 posjednika (Catasto agrario 1929 — VIII, Roma 1935). Dakle, oko 49% seoskih domaćinstava bilo je bez ikakva zemljišnog posjeda, a najmanje još 9% obradom vlastitog posjeda nije moglo osigurati egzistenciju. To znači da je oko 60% seoskih domaćinstava zavisilo o veleposjednicima, koji su im davali zemljište u zakup i tako osiguravali ekonomsku i političku dominaciju.

mogao oslanjati samo na uski krug pristaša u gradovima, talijansko svećenstvo i pojedince talijanske narodnosti na selu.

Iako su krajnji ciljevi CLNAI i NOP-a bili dijametralno suprotni i u pogledu rješavanja nacionalnog pitanja i klasnih odnosa u Istri, antifašizam i borba protiv njemačke okupacije bile su političke spone koje su ih povezivale. Te dodirne točke bile su osnova njihova približavanja, dogovaranja i suradnje. Podvojenost tih dvaju pokreta mogla je koristiti samo fašistički orijentiranim krugovima i njemačkom okupatoru. Stoga, i pored oprečnih stajališta u pogledu pripadnosti Istre, njena budućeg političkog i društvenog uređenja, CLNAI, CLNVG i rukovodstvo NOP-a Istre jedinstveno nastupaju protiv njemačke okupacije Istre i obnove fašizma. Oblasni komitet KPH za Istru i predstavnici Tršćanske federacije PCI dogovaraju suradnju u okviru političke platforme NOP-a, iako taj sporazum nije nikad imao karakteristike službenog dogovora između rukovodstva KPH za Istru i CLNAI.[83] Ipak je taj dogovor CLNAI tolerirao, ali to nije značilo da se odrekao svog političkog programa i konačnih ciljeva. Prividna popustljivost CLNAI bila je posljedica političkih prilika u Italiji, stajališta zapadnih saveznika prema CLNAI i njegovim oružanim formacijama (Il Corpo Volontari della Libertà), koje nisu priznavane kao savezničke,[84] uočljivo slabih pozicija CLNAI u Istri, pa i u njenu sjeverozapadnom dijelu. Pored toga u zajedničkoj borbi s NOVJ, koju su saveznici priznavali, CLNAI je gledao mogućnost posrednog priznavanja Italije za saveznika u ratu protiv Njemač-

[83] Osnova sporazuma o suradnji između predstavnika Tršćanske federacije PCI i Oblasnog komiteta KPH za Istru bile su odluke Privremenog pokrajinskog NOO-a za Istru, ZAVNOH-a i AVNOJ-a. Oblasni komitet KPH za Istru nije prihvatio prijedlog o podjeli nadležnosti između KPH i PCI te o osnivanju organizacija PCI u Istri, kako se iz nekih radova dade zaključiti (M. Mikolić, Komunistička partija, n. dj., str. 167—168). Primarni izvori upućuju na sasvim drugi zaključak. U izvještaju Partijskog rukovodstva za Istru od 26. XI. 1943. navodi se: »(...) Sa drugovima Talijanima smo napokon postavili stvar na čisto. Oni pripadaju K. P. H. (...)« (Dražen Vlahov, Tri izvještaja iz Istre — jesen 1943, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XX, Rijeka 1977, str. 35). Istina, u izvještaju od 18. XI. 1943. navodi se da je osnovano rukovodstvo Talijana i da je pred njih postavljen zadatak uspostavljanja veze s PCI radi suradnje (D. Vlahov, Tri izvještaja ..., n. dj., str. 41). To, međutim, ne znači da je to bilo rukovodstvo PCI, jer da je bilo tako, ne bi bilo potrebno uspostavljati vezu s PCI radi suradnje. U izvještaju Marka Belinića od 4. I. 1944. izrijekom se kaže: »(...) Pošto u Istri imade 80.000 Talijana to smo za njih formirali posebno rukovodstvo, koje će biti pod rukovodstvom Oblasnog komiteta (...)« (Petar Strčić, Izvještaj Marka Belinića iz Istre krajem 1943. godine, *Historija* 1, Rijeka 1978, str. 276). Iz dokumenata CLNAI, CLNVG i CAC-KAO vidljivo je da rukovodstvo KPH za Istru nije pristajalo na neki drugi ili drugačiji sporazum s koalicijom antifašističkih stranaka Italije. Uključivanje istarskih Talijana u rukovodstva KPH, NOO-e i rukovodstva antifašističkih organizacija, stvaranje talijanskih partizanskih jedinica u sastavu jedinica NOVH i osnivanje Talijanske unije za Istru i Rijeku kao sastavnog dijela JNOF-a, bilo je normalna posljedica uključivanja talijanskog življa u NOP i osiguranja prava Talijana koja su im bila zagarantirana odlukama Privremenog pokrajinskog NOO-a za Istru, ZAVNOH-a i AVNOJ-a.

[84] Predstavnici CLNAI bili su prisiljeni da 7. XII. 1944. potpišu sporazum sa zapadnim Saveznicima, prema kojemu su nakon dolaska anglo-američkih snaga morali razoružati partizanske jedinice koje su se borile u sastavu CVL i predati vlast savezničkoj vojnoj upravi. Bonomijeva vlada je 20. XII. službeno priznala CLNAI kao predstavnika talijanske vlade na okupiranim područjima, ali je na inzistiranje Saveznika to priznanje morala povući. U novoj izjavi Bonomijeve vlade od 26. XII. CLNAI je priznat samo kao rukovodeći organ 6 antifašističkih stranaka, a njegovo priznavanje za predstavnika talijanske vlade uvjetovano je prihvaćanjem svih uvjeta kapitulacije na koje se obvezala Badoglijeva vlada (F. Catalano, Storia del Comitato, n. dj., str. 331—337).

ke.[85] Krajem rata, kada su se te pretpostavke pokazale potpuno nerealnima, dolazi do distanciranja CLNVG od NOP-a i odvajanja, koje će prerasti u otvoreno i oštro suprotstavljanje. I pored takvog razvoja međusobnih odnosa, sporazum o zajedničkoj borbi CLNAI i NOP-a pridonio je u određenom razdoblju jačanju antifašističkih snaga i razvoju oslobodilačke borbe, ne samo u sjeverozapadnoj Istri nego u Istri uopće.

V.

Jačanje i organizacijsko učvršćivanje KPH, NOO-a i antifašističkih organizacija, uređivanje odnosa sa CLNAI, jačanje i stvaranje partizanskih formacija bili su oni osnovni elementi koji su pridonijeli jačanju NOP-a Istre u prvoj polovici 1944. godine.

Do travnja 1944. godine istarske partizanske snage prerasle su u operativne jedinice NOVH, sposobne za izvršavanje složenih vojnih operacija. Početkom travnja obnovljeni su 1. istarska brigada »Vladimir Gortan« i 1. odred »Učka«, a u sastav 2. puljskog odreda uvršten je novoosnovani talijanski partizanski bataljon »Pino Budicin«.[86] Tijekom istog mjeseca Brigada »Vladimir Gortan« poduzima niz ofenzivnih akcija na području Krasa i ugrožava saobraćajnicu Trst—Rijeka.[87] Radi zaštite ove važne komunikacije njemačke snage krajem travnja i početkom svibnja poduzimlju ofenzivu radi uništenja 1. brigade. Ofenziva njemačkih snaga na sektoru Učke i Krasa nije dala rezultata.[88] Iskusne istarske partizanske jedinice nisu se više dale iznenaditi kao u listopadu 1943. godine. Štoviše, početkom lipnja obnovljena je i 2. istarska brigada, pa su istarske jedinice ponovo mogle prijeći u ofenzivu.[89] Dok su jedinice 2. istarske brigade, Odreda »Učka« i 2. puljskog odreda vezivale njemačke i fašističke snage na sektoru sjeveroistočne i južne Istre, snage Brigade »Vladimir Gortan« oslobodile su prostrana područja u istočnom i središnjem dijelu poluotoka.[90] Nakon uspjeha u ljetnoj ofenzivi, Operativni štab za Istru je aktivnost istarskih jedinica NOVH usmjerio na sjeverozapadnu Istru, gdje su antifašistički orijentirane snage ostvarivale sve snažniji utjecaj među stanovništvom. Neuspjeh mobilizacije vojnih obveznika u jedinice fašističke Republike di Salò bio je rezultat zajednič-

---

[85] Sporazumom o zajedničkoj borbi između CLNAI i OF Slovenije u lipnju 1944. godine utvrđeno je da se priznaje pravo na nezavisnost slovenskog i ostalih jugoslavenskih naroda, s tim da se tijekom rata ne postavlja pitanje granica u područjima s miješanim stanovništvom (»località nazionalmente miste«). Iako je sporazum sklopljen, protiv nekih njegovih dijelova izjasnili su se DC, Pd'A i CLNVG. Na sporazum postignut u srpnju prigovor je stavila PCI, i to nakon sastanka, jer, kako je rečeno, prigovor nije bilo oportuno iznositi pred slovenskim predstavnikom. PCI je stavila prigovor zato što u sporazum nije bila unesena klauzula o recipročnom priznavanju prava talijanskog naroda i jedne demokratske talijanske vlade, jer će se sutra morati prihvatiti »unilateralna odluka zemalja pobjednica« i njihova stajališta koja će se temeljiti na ugovoru o kapitulaciji (F. Catalano, Storia del Comitato, n. dj., str. 203—204).

[86] Zbornik, V, 25, str. 131—132; Zbornik, V, 26, str. 449; Giacomo Scotti-Luciano Giuricin, Crvena zvijezda na kapi nam sja, Rijeka 1979, str. 49—55.

[87] Zbornik, V, 26, str. 449—453; Zbornik, V, 27, str. 292.

[88] Zbornik, V, 27, str. 291.

[89] Zbornik, V, 28, str. 196—198.

[90] A. Giron, Socijalistička revolucija, n. dj., str. 183.

kog djelovanja snaga NOP-a i CLNAI.[91] Međutim, antifašističkom pokretu u sjeverozapadnoj Istri, pogotovo NOP-u, koji je imao sve veći utjecaj među stanovništvom, bila je nužna vojna podrška radi obnavljanja oružane borbe. U svom izvještaju od 23. lipnja Operativni štab za Istru upoznaje s postojećom situacijom u sjeverozapadnoj Istri i svojim planovima Štab 11. korpusa NOVJ. U tom se izvještaju među ostalim navodi: »(. . .) Naš krupan nedostatak u pogledu aktivnosti je taj što nismo još uspjeli prebaciti aktivnost u zapadni dio Istre, na obalu od Pule do Umaga. Do sada su na tom sektoru izvedene samo neznatne akcije. Jedan je razlog takvom stanju što je teren vrlo težak i što smo morali više pažnje posvetiti komunikaciji Trst — Rijeka da vežemo neprijateljske snage za sjeverni dio Istre. Nadamo se da ćemo pokrenuti aktivnost i na tom terenu, nastojati ćemo poslati neke čvršće jedinice koje će imati zadatak da aktiviraju čete na tom sektoru i pronesu duh narodnog ustanka (. . .)«.[92]

Na području kotara Buje NOP je u tom razdoblju sve više dobivao na organizacijskoj čvrstini i masovnosti, ali su brojna uporišta njemačkih i fašističkih snaga predstavljala ozbiljnu prepreku njegovu daljem razvoju. U ožujku i travnju na području kotara razvila se mreža seoskih NOO-a, osnovani su i viši NOO-i, stvorene su omladinske organizacije i organizacija žena antifašistkinja. Krajem ožujka delegati antifašističke omladine kotara Buje sudjeluju na okružnoj konferenciji USAOH-a za okrug Buzet u Trsteniku i na prvoj oblasnoj konferenciji USAOH-a za Istru na Učki.[93] Do sredine travnja u svim selima kotara djelovali su NOO-i, ili pak povjerenici NOP-a, čijim su radom rukovodila 4 općinska NOO-a: Umag, Savudrija, Grožnjan i Oprtalj.[94]

Na osnovi nove teritorijalno-upravne podjele okruga Buzet u sjeverozapadnoj se Istri osnivaju dva kotara. U nadležnost Kotarskog NOO-a Buje spadale su općine: Buje, Grožnjan, Momjan i Oprtalj, a novi Kotarski NOO Umag bio je nadležan za općine: Umag, Savudrija, Novigrad i Brtonigla.[95] Početkom svibnja na područjima kotareva Buje i Umag izvršene su prve diverzije i oružane akcije na objekte, pripadnike republikanske fašističke milicije i njihova uporišta. Organizirana grupa radnika kamenoloma minirala je i uništila 1. svibnja 1944. skladište eksploziva u Kanegri.[96] Omladinska udarna grupa za kotareve Buje i Umag napala je 5. svibnja postaju fašističke straže kod Grožnjana, a 13. svibnja pripadnike fašističke milicije koji su sudjelovali u pljačkama sela na području općine Grožnjan.[97] Iako su akcije radnika i omladinske udarne grupe pridonosile nesigurnosti fašističkih i njemačkih snaga u uporištima i ometale njihovo krstarenje terenom, nisu mogle ozbiljnije ugroziti ni likvidirati velik broj gar-

---

[91] Mobilizacija za jedinice Republike di Salò nije uspijevala, pa je provođena nasilno. U isto vrijeme organizirani su skupovi na kojima su aktivisti NOP-a obrazlagali potrebu uključivanja vojnih obveznika u jedinice NOVH (D. Vlahov, Okružni . . ., n. dj., str. 59—61. i 131—132; D. Tumpić, Nepokorena Istra, n. dj., str. 98).

Krajem veljače CLNAI je izdao proglas u kojem je pozivao vojne obveznike da se ne odazivlju mobilizaciji u jedinice Republike di Salò, jer oni koji se ne odazovu »nisu dezerteri«, nego ljudi »koji su spremni dati život za slobodu, a ne za ugnjetavanje vlastite domovine« (F. Catalano, Storia del Comitato, n. dj., str. 102. i 128).

[92] Zbornik, V, 26, str. 502.

[93] »Glas Istre«, br. 11/1944; »Il Nostro Giornale«, br. 9/1944; Spomenica, n. dj., str. 10—12.

[94] D. Vlahov, Okružni . . ., n. dj., str. 55.

[95] Isto.

[96] Spomenica, n. dj., str. 27.

[97] »Glas Istre«, br. 15/1944; »Il Nostro Giornale«, br. 12/1944; D. Tumpić, Nepokorena Istra, n. dj., str. 97.

nizona. Akcije jačih partizanskih snaga na području kotareva Buje i Umag bile su stoga neophodne iz više razloga:

1. Jake i iskusne partizanske snage mogle su napadati i likvidirati brojne fašističke i njemačke garnizone, što bi olakšalo rad aktivista NOP-a na terenu.
2. Pojava i akcije jačih snaga NOVH imale bi značajan politički efekat, jer bi time i na ovom području dokazale snagu NOP-a.
3. Jedinice NOVH pomogle bi iskustvom i naoružanjem daljem jačanju i borbenom iskustvu udarnih grupa na terenu.
4. U jedinice NOVH mogla se uključiti omladina koja se nije odazvala novačenju u jedinice fašističke Republike di Salò, a kojoj je prijetila opasnost da bude nasilno mobilizirana.
5. Rasplamsavanje oružane borbe na području kotareva Buje i Umag prisililo bi okupatora na jačanje snaga u sjeverozapadnoj Istri, što bi olakšalo položaj istarskih jedinica u drugim dijelovima poluotoka.

Krajem lipnja 1944. godine na područje sjeverozapadne Istre upućene su snage 2. puljskog odreda, koje su izvele nekoliko manjih akcija. Drugi bataljon tog Odreda napao je 22. lipnja fašističku posadu u Škropetima. Budući da je izostao element iznenađenja, posada u Škropetima pružila je organizirani otpor, pa se bataljon nakon jednosatne borbe morao povući.[98] U idućoj akciji 2. bataljon imao je više uspjeha. On je razbio jaku njemačku kolonu koja se iz Gradinja prebacivala u Poreč, nanijevši joj pritom gubitak od 14 vojnika.[99]

Krajem istog mjeseca na područje kotareva Buje i Umag upućene su snage 1. istarske brigade, u čiji je sastav kao 4. bataljon bio uvršten talijanski partizanski bataljon »Pino Budicin«.[100] Upravo je 4. bataljon Brigade bio upućen u sjeverozapadnu Istru, pri čemu se osim na vojni, računalo i na politički efekat. Stanovništvu talijanske narodnosti, a posebno pristašama CLNAI na tom području, bilo je potrebno na sasvim konkretnom primjeru pokazati da se u sastavu snaga NOVH bore i talijanske partizanske jedinice.

Snage talijanskog bataljona »Pino Budicin« napale su 30. lipnja garnizone u Sv. Stefanu i Oprtlju.[101] Treća četa Bataljona uspjela je likvidirati garnizon u Sv. Stefanu, nakon čega je minirala i uništila postrojenja vodovoda. Napad 1. čete Bataljona na garnizon u Oprtlju nije uspio jer su napadnutoj posadi u toku napada pristigla pojačanja iz Trsta i Pazina.[102]

Početkom srpnja 1944. godine na područje kotareva Buje i Umag upućena je 2. istarska brigada.[103] Već 7. srpnja jedinice 2. brigade likvidirale su garnizon u Grožnjanu.[104] Nakon tog uspjeha Brigada se pripremala za napad na posadu u Kaštelu. Međutim, doznavši da jake partizanske snage operiraju na njihovom sektoru, posada iz Kaštela se povukla u Buje. Jedinice 2. brigade ušle su u Kaštel bez borbe, spalile kasarnu u mjestu i srušile most preko Dragonje.[105]

---

[98] Zbornik, V, 29, str. 232.
[99] Isto, str. 236.
[100] Zbornik, V, 28, str. 196—198; G. Scotti-L. Giuricin, Crvena zvijezda, n. dj., str. 77—79.
[101] Zbornik, V, 29, str. 145—148; G. Scotti-L. Giuricin, Crvena zvijezda, n. dj., str. 92—100.
[102] Isto; D. Tumpić, Nepokorena Istra, n. dj., str. 97; »Il Nostro Giornale«, br. 14/1944.
[103] Zbornik, V, 29, str. 443.
[104] Isto, str. 442; »Il Nostro Giornale«, br. 15/1944.
[105] Spomenica, n. dj., str. 24.

U razdoblju od 15. do 17. srpnja jedinice 2. brigade usmjerile su svoju aktivnost zapadno od ceste Trst — Pula, gdje još od rujna 1943. godine partizanske snage nisu djelovale. Nakon likvidacije garnizona u Brtonigli i uništenja kamiona u neposrednoj blizini Buja, 2. brigada je povučena na Kras radi osiguranja prve oblasne konferencije AFŽ-a za Istru, na kojoj je sudjelovalo i 120 delegatkinja s područja kotara Buje.[106]

Nakon odlaska 2. istarske brigade kotarevi Buje i Umag postali su operativno područje 1. partizanskog odreda »Učka«. Početkom kolovoza jedinice tog odreda izvele su nekoliko uspjelih akcija zapadno od ceste Trst — Pula. Najznačajnija među njima izvedena je 6. kolovoza, kada su, koristeći se elementom iznenađenja, jedinice 1. odreda likvidirale karabinijersku posadu u Kanegri.[107]

Akcijama partizanskih jedinica narodnooslobodilački rat je bio prenesen i na područje sjeverozapadne Istre. Njemačke i fašističke snage nisu se više osjećale sigurnima ni na tom području. Iz preostalih garnizona u Bujama, Umagu, Novigradu, Savudriji i Oprtlju manje grupe fašista nisu se više usuđivale izlaziti radi kontrole terena i pljačkaških pohoda po selima. To je omogućavalo slobodnije kretanje i djelovanje političkim radnicima i bilo najuvjerljivijim dokazom stanovništvu sjeverozapadne Istre o snazi NOP-a i istarskih jedinica NOVH.

Rezultati akcija partizanskih jedinica i djelovanje aktivista NOP-a bili su ubrzo vidljivi. Krajem lipnja u jedinice NOVH stupilo je 9 novih boraca.[108] Tijekom srpnja u partizanske jedinice koje su operirale na tom sektoru stupilo je 350 dobrovoljaca s područja kotara Buje i oko 50 dobrovoljaca s područja kotara Umag.[109] Među novim borcima bio je velik broj omladinaca talijanske narodnosti, na što su bez sumnje utjecali: osnivanje Talijanske unije za Istru i Rijeku u okviru Jedinstvene narodooslobodilačke fronte Jugoslavije,[110] osnivanje talijanskih partizanskih jedinica u okviru istarskih snaga NOVH[111] i, dakako, aktivnost i uspjesi partizanskih jedinica na sektoru sjeverozapadne Istre. Zbog velikog priljeva boraca talijanske narodnosti s područja kotareva Buje i Umag, Operativni štab za Istru namjeravao je, uz već postojeće, osnovati i talijansku Bujsku četu u okviru 1. partizanskog odreda »Učka«.[112] Namjera nije bila realizirana jer su krajem kolovoza 1944. godine snage 1. odreda uvrštene u 3. istarsku brigadu, koja je bila formirana istovremeno s 43. istarskom divizijom.[113] Reorganizacija partizanskih jedinica u Istri, koju je bilo nužno provesti radi osnivanja operativno-taktičke jedinice, bila je samo jedan od faktora koji su utjecali na odustajanje od osnivanja talijanskih partizanskih jedinica, pa i Buj-

---

[106] Dina Zlatić, Prva oblasna konferencija AFŽ-a za Istru, *Buzetski zbornik* 1, Pula 1976, str. 31; Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi, knjiga I, Zagreb 1955, str. 490; Antun Giron-Mihael Sobolevski, Goranke, Istranke, Primorke u NOB. Izbor iz glasila AFŽ, Rijeka 1978, str. 146—147.

[107] Spomenica, n. dj., str. 22—23.

[108] IHRPH, fond narodne vlasti, kut. 142.

[109] D. Vlahov, Okružni . . ., n. dj., str. 77; D. Tumpić, Nepokorena Istra, n. dj., str. 99.

[110] Giovanni Radossi, L'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, *Quaderni* II, Rovinj 1972, str. 453.

[111] G. Scotti-L. Giuricin, Crvena zvijezda, n. dj., str. 277—312.

[112] Zbornik, V, 29, str. 453.

[113] M. Mikolić, NOP Istre, n. dj., str. 113; A. Giron, Socijalistička revolucija, n. dj., str. 195.

ske čete. Na takvu odluku Operativnog štaba za Istru vjerojatno su utjecali i politički činioci, u prvom redu sve jače izražene suprotnosti između rukovodstva NOP-a Istre i CLNVG, koji je imao utjecaja na dio novomobiliziranih boraca talijanske narodnosti.

VI.

U razdoblju jače angažiranosti istarskih partizanskih jedinica NOP je na sektoru sjeverozapadne Istre dobio masovnu osnovu i organizacijsku čvrstinu. Bio je to rezultat vojnih uspjeha, organizacijskog jačanja KPH, masovnih antifašističkih organizacija i NOO-a, te masovnog pristupanja talijanskog življa NOP-u.

Na području kotara Buje djelovao je tada KK KPH od 10 članova, Privremeni kotarski komitet SKOJ-a od 10 članova i Kotarski odbor AFŽ-a, a na području kotara Umag Privremeni kotarski komitet KPH od 10 članova.[114] Tijekom srpnja osnovane su Komanda mjesta Buje i vojnopozadinske stanice Umag i Novigrad.[115] Pored organa vojnopozadinskih vlasti i vojnopozadinskih ustanova širi se i organizacijski se učvršćuje mreža NOO-a, koji još uvijek djeluju kao politički organi NOP-a. Krajem lipnja na području kotara Buje djelovili su: Kotarski NOO, Općinski NOO Oprtalj i 9 seoskih NOO-a.[116] Na području kotara Umag je u istom razdoblju bila u toku reorganizacija Kotarskog NOO-a, a djelovao je Općinski NOO Umag i 11 seoskih NOO-a.[117] Početkom srpnja u kotaru Buje osnovani su općinski NOO-i Grožnjan i Momjan, 13 novih seoskih NOO-a dok je Općinski NOO Buje bio tek u osnivanju.[118] U isto vrijeme dovršena je reorganizacija Kotarskog NOO-a Umag, a krajem mjeseca pored Kotarskog NOO-a djeluju 2 općinska i 20 seoskih NOO-a.[119]

Na okružnom savjetovanju NOO-a za okrug Buzet prisustvovali su i predstavnici Talijana iz sjeverozapadne Istre, s kojima su raspravljena pitanja odnosa prema talijanskom življu.[120] Na osnovi postojeće dokumentacije ne može se točno utvrditi o kojim se sve pitanjima raspravljalo, ali je vjerojatno bilo riječi o poštovanju nacionalnih prava i nacionalne ravnopravnosti. Naime, nakon ovog savjetovanja, dopisi Okružnog NOO-a Buzet koji se upućuju kotarskim NOO-ima na području sjeverozapadne Istre u pravilu su dvojezični, Okružni NOO Buzet određuje da se pored hrvatskih i jugoslavenskih ističu i talijanske zastave s antifašističkim simbolom — crvenom zvijezdom, a početkom kolovoza 17 učitelja s područja kotara Buje izražava spremnost da radi u partizanskim školama s talijanskim nastavnim jezikom.[121] Iako partizanske škole s nastavom na talijanskom jeziku nisu bile otvorene, stajalište talijanskih učitelja bilo je pokazatelj povjerenja u NOP i njegov odnos prema pitanju

[114] Anton Klun, Borba naroda Bujštine u toku 1944. godine, referat na Pazinskom memorijalu 1979. godine. Broj članova pojedinih komiteta vjerojatno je bio manji od onoga koji je naveo Klun, jer u organizacijskom izvještaju OK KPH Buzet od 2. XI. stoji da KK KPH Buje ima 6 članova (IHRPH, fond Oblasnog komiteta KPH Istra, KP-288/174).

[115] Zbornik, V, 29, str. 106—107.

[116] M. Mikolić, NOP Istre, n. dj., str. 102.

[117] Isto.

[118] D. Vlahov, Okružni ..., n. dj., str. 73.

[119] Isto, str. 65. i 67.

[120] Isto, str. 67.

[121] IHRPH, fond narodne vlasti, kut. 142; D. Vlahov, Okružni ..., n. dj., str. 71.

nacionalne ravnopravnosti. Pravilan stav prema nacionalnom pitanju i njegovo rješavanje u duhu odluka Privremenog pokrajinskog NOO-a i ZAVNOH-a bili su od presudne važnosti za NOP upravo na području sjeverozapadne Istre gdje je živio velik broj žitelja talijanske narodnosti, među kojima je CLNVG pokušavao ostvariti svoj utjecaj.

Utjecaj NOP-a na stanovništvo, bez obzira na nacionalnu pripadnost, ogleda se u njegovu odazivu i sudjelovanju u akcijama koje su provodili NOO-i i masovne antifašističke organizacije. Sabirne akcije za potrebe NOVH i NOB-a uopće bile su veoma uspješne. Stanovništvo sela bilo je spremno dati velike količine žita za partizanske jedinice i stanovništvo spaljenog kotara Kras.[122] Uspješno je provođena mobilizacija za jedinice NOVH.[123] Vršene su pripreme za otvaranje škola, ali su izmijenjene vojne prilike i nedostatak učiteljskog kadra za škole s hrvatskim nastavnim jezikom onemogućili početak njihova rada.[124]

Veze s rukovodstvom NOP-a Istre postale su stalne i redovite. Preko vojnopozadinskih stanica redovito je stizala štampa NOP-a, koja se ilegalnim kanalima rasturala u sve dijelove kotareva, a počela je funkcionirati i dopisnička služba.[125] Sve to dokazuje da je sredinom 1944. godine NOP postao dominantna politička snaga i na području sjeverozapadne Istre.

Krajem srpnja 1944. godine na okružnom savjetovanju NOO-a za okrug Buzet dane su upute svim NOO-ima s područja okruga o načinu provođenja odluka Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a i usklađivanju njihova unutrašnjeg ustrojstva s »Uputstvima za organizaciju i rad NOO-a kao organa državne vlasti slobodne Hrvatske u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji«.[126] Početkom kolovoza u Zrenju je održana kotarska konferencija NOO-a za kotar Buje, na kojoj je prisustvovalo 56 odbornika, članovi Kotarskog NOO-a Buje i predstavnici KK KPH Buje. Na konferenciji je odbornicima obrazložena suština odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a i sporazuma NKOJ-a s jugoslavenskom kraljevskom vladom u izbjeglištvu. Raspravljalo se o organizacijskim pitanjima na području kotara, zadacima odbornika i provođenju odluka Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a.[127] Sredinom kolovoza u Kotarskom NOO-u Buje već su djelomično bila realizirana Uputstva ZAVNOH-a o ustrojstvu NOO-a. U okviru Kotarskog NOO-a već tada su postojali začeci odjela za: gospodarstvo, transport, socijalnu skrb, zdravstvo, kulturu, propagandu, administraciju i sudstvo.[128]

---

[122] Izvještaj iz kotara Buje od 11. VIII. 1944. Fotokopija se nalazi kod autora, a izvornik u Historijskom arhivu Pazin (dalje: HAP); Dopis Okružnom NOO-u Buzet od 16. VIII. 1944. Fotokopija je kod autora, a izvornik u HAP; IHRPH, fond narodne vlasti, kut. 142; D. Vlahov, Okružni . . . , n. dj., str. 73.

[123] Do listopada 1944. godine s područja kotareva Buje i Umag bilo je mobilizirano oko 500 boraca (D. Vlahov, Okružni . . . , n. dj., str. 79). Usporedi: Petar Strčić, Izvještaj Milutina Baltića o Istri 1944. godine, *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XXI, Rijeka 1977, str. 33.

[124] Izvještaj Prosvjetnog odjela Okružnog NOO-a Buzet od 3. VIII. 1944. Fotokopija je kod autora, a izvornik u HAP; D. Vlahov, Okružni . . . , n. dj., str. 70. i 73.

[125] Od sredine 1944. godine »Il Nostro Giornale« donosi vijesti s područja kotara Buje, a početkom 1945. godine neki prilozi su i potpisani.

[126] D. Vlahov, Okružni . . . , n. dj., str. 65. i 67.

[127] Izvještaj iz kotara Buje Tajništvu Oblasnog NOO-a za Istru od 11. VIII. 1944. Fotokopija je kod autora, a izvornik u HAP.

[128] IHRPH, fond narodne vlasti, kut. 142; Zapisnik sjednice Kotarskog NOO-a Buje od 18. VIII. 1944. Fotokopija je kod autora, a izvornik u HAP.

Početkom rujna Kotarski NOO Buje uskladio je svoju unutrašnju strukturu s Uputstvima ZAVNOH-a o organizaciji i radu NOO-a. Konstituiran je Izvršni odbor i Plenum Kotarskog NOO-a, uspostavljeni su pojedini odjeli i komisije, pa je Kotarski NOO bio potpuno sposoban da preuzme funkciju organa vlasti nove jugoslavenske države.[129] Pored Kotarskog NOO-a, na području kotara tada su djelovala i 3 općinska NOO-a: Momjan, Grožnjan i Oprtalj, te akcioni odbor od 6 članova u Bujama.[130]

Odlazak snaga 2. istarske brigade iz sjeverozapadne Istre na područje Krasa radi osiguravanja 1. oblasne konferencije AFŽ-a za Istru ponovo je omogućio posadama garnizona uspostavljanje vojničke kontrole na teritoriju kotareva Buje i Umag. Njemačke i fašističke formacije upadale su u sela tražeći aktiviste NOP-a, pri čemu su terorizirale, pljačkale i ubijale goloruko stanovništvo.[131] Kratkotrajan boravak dijelova 2. istarske brigade i slabih snaga tršćanskog bataljona »Alma Vivoda« nije mogao bitnije utjecati na vojnu situaciju koja je bila rezultat dolaska novih njemačkih snaga na tom području.[132]

Računajući s mogućnošću iskrcavanja anglo-američkih jedinica, njemačka komanda je u jesen 1944. godine ojačala svoje snage u Istri i Slovenskom primorju.[133] Dotadašnje posade na području sjeverozapadne Istre ojačane su jednim pukom njemačke 237. divizije.[134] Na području kotara Umag bilo je uspostavljeno 18 novih garnizona, a duž čitave obale utvrđivane su postojeće i postavljane nove obalne baterije.[135] Djelovanje aktivista NOP-a na području kotara Umag postalo je gotovo nemoguće. pa su se KK KPH, Kotarski NOO i drugi politički radnici prebacili i djelovali s područja kotara Buje, gdje su prilike bile nešto povoljnije.[136]

VII.

Dolazak novih njemačkih snaga u Istru i aktivnost CLNVG, kojom se nastojalo odvojiti talijansko stanovništvo od NOP-a, bili su novi momenti s kojima se u drugoj polovici 1944. i početkom 1945. godine suočilo rukovodstvo NOP-a Istre, okružna i kotarska rukovodstva na terenu.

---

[129] Izvještaj Okružnog NOO-a Buzet od 14. IX. 1944. Fotokopija je kod autora, a izvornik u HAP.

[130] Isto.

[131] Vojni komandant u operativnoj zoni »Jadransko primorje« general Kübler u svojoj naredbi br. 1762/44. utvrdio je deset zapovijedi za borbu protiv partizana. Naredba je dostavljena i karabinijerskim posadama. Pod rednim brojem 5 naređuje se uz ostalo: »Treba upotrijebiti najveću oštrinu u postupanju s banditima (partizanima, op. A. G.) i onima koji ih dobrovoljno pomažu. Zarobljene bandite neka se strijelja i objesi. Tko dobrovoljno pomaže partizane, dajući im sklonište ili opskrbljujući ih hranom, prešućujući njihova skrovišta ili vrši bilo kakvu djelatnost u njihovu korist, zaslužuje smrt i mora biti eliminiran.« (Historijski arhiv Rijeka — dalje: HAR — JU-6, busta 2222).

[132] D. Ribarić, Borbeni put 43 . . . , n. dj., str. 196—197; D. Tumpić, Nepokorena Istra, n. dj., str. 97; Spomenica, n. dj., str. 22—23. i 25.

[133] U korpusnoj naredbi br. 1762/44. Kübler upozorava potčinjene komandante da je partizanska borba priprema za iskrcavanje anglo-američkih snaga u Istri (HAR, JU-6, busta 2222).

[134] M. Mikolić, NOP Istre, n. dj., str. 131.

[135] Izvještaj Okružnog NOO-a Buzet od 14. IX. 1944. Fotokopija je kod autora, a izvornik u HAP.

[136] Isto.

Njemačke i fašističke formacije na području Istre od oko 25.000 vojnika najvećim su dijelom bile raspoređene u sjevernoj i sjeverozapadnoj Istri uz saobraćajnice Trst — Rijeka i Trst — Pula. Iz garnizona u kojima su bile stacionirane, te su snage u grupacijama od 1.000 do 2.000 vojnika poduzimale ofenzivne akcije manjih razmjera u sve dijelove poluotoka.[137] Boravak krupnijih partizanskih jedinica na području Istre postao je izuzetno nepovoljan jer su ih brojnije njemačke snage u svakom trenutku mogle blokirati i presjeći im jedino mogući pravac izvlačenja preko Učke i Krasa na sjeveroistok. Stoga su snage 43. istarske divizije izvučene iz Istre i prebačene preko komunikacija Trst — Rijeka.[138] Na području Istre ostavljene su samo slabe snage Operativnog sektora za Istru.[139] Zbog izuzetno teških prilika na terenu, Oblasni komitet i Oblasni NOO za Istru prebacili su se na područje Kastavštine, a zatim na slobodni teritorij Gorskoga Kotara.[140] Na terenu Istre ostala su okružna, kotarska i niža rukovodstva, koja je nakon odlaska oblasnih rukovodstava trebalo osposobiti za samostalan rad. Nedostatak iskusnih kadrova na terenu bio je ublažen njihovom koncentracijom u smanjenom broju okružnih rukovodstava. Na osnovi nove teritorijalno upravne podjele Istre kotarevi Buje i Umag ušli su u sastav okruga Poreč.[141] Veze kotareva Buje i Umag s okružnim rukovodstvom postale su redovitije i brže.[142] To je pak bilo garancija efikasnije pomoći nižim rukovodstvima NOP-a u sjeverozapadnoj Istri u razdoblju u kojem im je bila i te kako potrebna.

U drugoj polovici 1944. i početkom 1945. godine NOP u sjeverozapadnoj Istri ugrozili su vojnički pritisak njemačkih i fašističkih snaga i političko djelovanje CLNVG. Stanovništvu koje je bilo izloženo terorističkim i pljačkaškim akcijama njemačkih i fašističkih formacija nije se mogla pružiti efikasna pomoć sa slabim snagama kojima su raspolagali Komanda mjesta Buje i partizanske straže. Mogućnost političkog djelovanja aktivista među stanovništvom ponovo je bila ograničena, pogotovo na terenu kotara Umag. Sve je to bez sumnje utjecalo na vjeru stanovništva u snage NOP-a i pridonosilo njegovoj pasivizaciji. Tomu je pridonosila i pojačana aktivnost CLNVG upravo na tom području.

Političko djelovanje CLNVG u ovom razdoblju preraslo je u otvoreno suprotstavljanje NOP-u, što je podrivalo njegov utjecaj među življem talijanske narodnosti. Sve oštrije sukobljavanje dvaju antifašističkih pokreta bilo je osobito izraženo na području kotareva Buje i Umag, gdje je CLNVG uživao podršku talijanskih veleposjednika i buržoazije. Otvoreni sukob CLNVG i NOP-a bio je posljedica promijenjenog odnosa snaga unutar samog CLNVG, te političkog uspjeha NOP-a u Istri i na međunarodnom planu.

Nakon istupanja PCI, u CLNVG su ostale zastupljene samo građanske stranke Italije, što je dovelo do njegova skretanja udesno i razilaže-

---

[137] Zbornik, V, 35, str. 637.

[138] Isto, str. 638.

[139] Zbornik, V, 36, str. 582—583; Zbornik, V, 39, str. 94—96.

[140] Mario Mikolić, Narodna vlast u Istri od jeseni 1944. do jeseni 1945. godine, *Pazinski memorijal* 9, Pazin 1979, str. 93.

[141] Arhiv Hrvatske, ZAVNOH, PO 839/44, sig. 7563; Dražen Vlahov, Okružni NOO za Pazin, *Pazinski memorijal* 6, Pazin 1977, str. 224. i 274; Isti, Okružni . . ., n. dj., str. 64; Herman Buršić, Razvoj narodne vlasti u južnoj Istri od 1944—1945, *Pazinski memorijal* 6, Pazin 1977, str. 204.

[142] IHRPH, fond narodne vlasti, kut. 142.

nja s NOP-om na klasnoj osnovi.[143] Državnopravna odluka AVNOJ-a o sjedinjenju Istre s Jugoslavijom dobila je dimenziju stava legalne i međunarodno priznate jugoslavenske vlade nakon sporazuma Tito-Šubašić.[144] Prerastanje NOO-a u organe državne vlasti i na području Istre bilo je nesumnjiv pokazatelj da se odluke ZAVNOH-a i AVNOJ-a o sjedinjenju Istre s maticom zemljom de facto ostvaruju. Pretpostavke koalicije antifašističkih stranaka Italije da će preko savezništva s NOP-om očuvati integritet talijanskog državnog teritorija pokazale su se nerealnima.[145]

Budući da je NOP osigurao dominantan politički utjecaj u Istri, CLNVG je pokušavao ojačati svoje pozicije na onim područjima u kojima je živjelo brojno talijansko stanovništvo. To su uglavnom bila područja zapadne i sjeverozapadne Istre.

Pokušaj CLNVG da na zapadnu Istru protegne važnost sporazuma OF Slovenije i CLNAI o pitanju razgraničenja na teritorijima s miješanim stanovništvom nije uspio.[146] Zbog toga je CLNVG pribjegao pismenoj i usmenoj propagandi na području Slovenskog primorja i sjeverozapadne Istre. Iskoristivši čin njemačkih okupacijskih vlasti koje su u Kopru uklonile spomenik Nazarija Saura, CLNVG je u priobalnom području rasturio letke kojima je pozivao Istrane u borbu za slobodu talijanske Istre.[147] Preko svojih pristaša u sjeverozapadnoj Istri CLNVG je širio vijesti da se neće provesti u život odluke Privremenog pokrajinskog NOO-a za Istru i ZAVNOH-a o nacionalnoj slobodi i ravnopravnosti talijanskog življa.[148] Isto su tako proturane glasine da su terorističe i pljačkaške akcije fašističke milicije i njemačke vojske posljedice

---

[143] Krajem kolovoza 1944. godine u Trstu je uhapšen Luigi Frausin, a nešto kasnije i Vincenzo Gigante Ugo. Novi predstavnici PCI u CLNVG traže da se podrži linija NOP-a. Budući da ostale stranke u CLNVG to ne prihvaćaju, predstavnici PCI istupaju iz CLNVG (Teodoro Sala, La crisi finale nel Litorale Adriatico 1944—1945, Udine 1962, str. 56—57; G. Fogar, Sotto l'occupazione, n. dj., str. 169—170).

[144] CLNAI upućuje 27. IX. 1944. poruku Bonomijevoj vladi da stupi u direktan kontakt s jugoslavenskom vladom radi uređivanja pitanja Julijske krajine. Pokušaj talijanske vlade da uspostavi kontakt preko SSSR-a ostao je bezuspješan (T. Sala, La crisi finale, n. dj., str. 99).

[145] Početkom rujna 1944. godine Anton Vratuša, predstavnik OF Slovenije, zatražio je od CLNAI da prihvati odluke donesene na Drugom zasjedanju AVNOJ-a. CLNAI je to odbio (G. Fogar, Sotto l'occupazione, n. dj., str. 165. i 167; F. Catalano, Storia del Comitato, n. dj., str. 259—260).

[146] Na sastanku predstavnika CLNAI i OF Slovenije 16. VII. 1944. predstavnici CLNVG tražili su da se urede pitanja sjeverne Istre, Rijeke i Zadra. A. Vratuša je odgovorio da ta područja spadaju u kompetenciju ZAVNOH-a i da on kao predstavnik OF Slovenije ne može pregovarati o navedenim područjima. Na sjednici CAC-KAO predstavnici CLNVG tražili su da se pitanje Julijske krajine rješava u cjelini. Zaključeno je da se predloži CLNAI da pozove predstavnike Hrvata radi sporazuma. Na drugom sastanku CAC-KAO predstavnici CLNVG iznijeli su stajalište da se Istra mora tretirati kao područje s miješanim stanovništvom jer su stanovnici gradova na obali i u unutrašnjosti mahom Talijani (G. Fogar, Sotto l'occupazione, n. dj., str. 144, 156—157. i 159). Nema nikakvog traga da su bilo predstavnici ZAVNOH-a, bilo rukovodstva NOP-a Istre supotpisali sporazume sklopljene između OF i CLNAI, pa ni onaj o područjima s miješanim stanovništvom i utvrđivanju granica nakon rata.

[147] Bio je to letak pod naslovom »Appello agli Istriani« (G. Fogar, Sotto l'occupazione, n. dj., str. 158).

[148] Izvještaj Okružnog NOO-a Buzet od 14. IX. 1944. Fotokopija je kod autora, a izvornik u HAP.

provođenja odluka Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a.[149] Propagandi protiv NOP-a i komunista uopće pridružilo se i talijansko svećenstvo na tom području.[150] Pristaše CLNVG koji su do tada surađivali s NOP-om otvoreno su se od njega distancirali, a propaganda koju su širili imala je utjecaja na udaljavanje, ili pak istupanje dijela nedovoljno informiranog talijanskog življa iz NOP-a.[151]

Iako je CLNVG svojom aktivnošću uspio odvojiti dio talijanskog življa od NOP-a, čime je faktički slabio blok antifašističkih snaga, nije uspijevao dobiti podršku najbrojnijih društvenih grupa u sjeverozapadnoj Istri — seoskog stanovništva. Pokret koji nije nudio promjenu socijalnog položaja masi sitnih posjednika, napoličara i kolona, pa bio on i antifašistički, nije mogao računati na masovnu osnovu. Stoga je CLNVG priželjkivao dolazak zapadnih saveznika, koji bi mu, zbog njegove izrazito antikomunističke orijentacije, pružili podršku u sukobu s NOP-om.[152]

NOP, koji je u sjeverozapadnoj Istri prolazio kroz teško razdoblje, uspio je očuvati svoj dominantan politički utjecaj, pri čemu je imao podršku rukovodstva Tršćanske federacije PCI.[153] U prosincu 1944. godine na području kotara Buje osnovan je Kotarski odbor JNOF-a, pa je Kotarski NOO mogao u potpunosti preuzeti funkciju organa državne uprave.[154] U ožujku 1945. godine u njegovu sastavu su djelovali: upravni, sudski, prehrambeni, socijalni, prometni, zdravstveni i propagandni odjel.[155] Kotarski odbor NOF-a kao politički organ NOP-a usmjerio je svoju djelatnost na uključivanje antifašista Talijana u Narodnooslobodilačku frontu. Pozivima da se u okviru odbora JNOF-a osnivaju talijanski klubovi suzbijana je propaganda CLNVG među talijanskim življem i ujedno stvarana osnova za širenje utjecaja Talijanske unije za Istru i Rijeku.[156] Koliko je talijanskih klubova zaista bilo osnovano, nije moguće utvrditi, ali je prilikom konstituiranja Izvršnog odbora Talijanske unije za Istru i Rijeku početkom ožujka 1945. godine u njegov sastav ušlo 5 Talijana iz kotara Buje i 6 s područja kotara Umag.[157] Evidentni dokazi o poštovanju nacionalne ravnopravnosti i socijalna komponenta NOP-a bili su činioci koji su mu osigurali dominantan politički utjecaj među sitnim posjednicima, kolonima i napoličarima talijanske narodnosti u sjeverozapadnoj Istri. CLNVG, koji nije nudio promjenu socijalnog položaja i društvenog statusa eksploatiranog talijanskog

---

[149] Izvještaj Oblasnom NOO-u za Istru od 11. VIII. 1944. Fotokopija je kod autora, a izvornik u HAP.

[150] Izvještaj Okružnog NOO-a Buzet od 14. IX. 1944. Fotokopija je kod autora, a izvornik u HAP.

[151] Isto.

[152] Krajem listopada 1944. godine Pd'A uputila je promemoriju CLNAI, u kojoj je tražila da Julijsku krajinu okupiraju anglo-američke snage koje su operirale u Italiji (T. Sala, La crisi finale, n. dj., str. 62). U prosincu 1944. godine su DC, Pd'A i PL potpisale sporazum u kojem se slažu da Julijska krajina treba pripasti Italiji u interesu čitave Evrope (G. Fogar, Sotto l'occupazione, n. dj., str. 198—200).

[153] PCI je sredinom listopada 1944. godine rasturila letak u kojem je pozvala komuniste Julijske krajine da se pridruže Titovim partizanima (G. Fogar, Sotto l'occupazione, n. dj., str. 188).

[154] Kotarska konferencija održana je 17. XII. 1944. u prisutnosti 30 delegata (»Glas Istre«, br. 29/1945).

[155] Izvještaj Kotarskog NOO-a Buje od 29. III. 1945. Fotokopija je kod autora, a izvornik u HAP.

[156] Izvještaj Kotarskog NOO-a Buje od 18. VIII. 1944. Fotokopija je kod autora, a izvornik u HAP.

[157] »Il Nostro Giornale«, br. 4(26)/1945; G. Radossi, L'Unione degli Italiani, n. dj., str. 286.

življa, uza svu propagandu, nije uspijevao odvojiti talijansko stanovništvo sjeverozapadne Istre od NOP-a.

Pretpostavke CLNVG da će anglo-američke snage stići na područje Istre prije jedinica Jugoslavenske armije nisu se ispunile. Zaobilazni manevar na riječkom frontu osigurao je jedinicama 4. armije JA prednost pred anglo-američkim snagama koje su nastupale kroz Italiju.[158] Jedinice 43, 9. i 20. divizije 4. armije JA već su se krajem travnja 1945. godine nalazile na području Istre.[159] Tijekom 1. svibnja oslobođen je Trst, a do 6. svibnja jedinice 43. istarske divizije oslobodile su Buje, Oprtalj, Umag i Novigrad.[160] Nade CLNVG da će uz pomoć zapadnih saveznika ostvariti svoje ciljeve nisu se ostvarile.

Nerazvijena nacionalna svijest hrvatskog stanovništva uvjetovana povijesnim razvojem tog područja, brojno talijansko stanovništvo, koje nije osjećalo teret nacionalnog ugnjetavanja, nepostojanje radništva kao posljedica ekonomskih interesa talijanskog vladajućeg sloja, odnosi s koalicijom antifašističkih stranaka Italije, koncentracija njemačkih snaga upravo na području sjeverozapadne Istre, neprijateljski stav CLNVG, ne samo zbog oprečnih stajališta u pogledu granica, nego i klasne orijentacije, bili su oni činioci s kojima se suočavao NOP na području sjeverozapadne Istre i koji su bili ozbiljna prepreka njegovu bržem razvoju.

SKRAĆENICE

AFŽ	— Antifašistička fronta žena
AVNOJ	— Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
CAC-KAO	— Comitato Antifascista di Coordinazione-Koordinacijski antifašistični odbor
CK KPH	— Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske
CLN	— Comitato di Liberazione Nazionale (Odbor nacionalnog oslobođenja)
CLNAI	— Comitato di Liberazione Nazionale Alta Italia (Odbor nacionalnog oslobođenja gornje Italije)
CLNVG	— Comitato di Liberazione Nazionale per la Venezia Giulia (Odbor nacionalnog oslobođenja za Julijsku krajinu)
CVL	— Corpo Volontari della Libertà (Dobrovoljački oslobodilački korpus)
DC	— Democrazia Cristiana (Demokršćanska stranka)
HAP	— Historijski arhiv Pazin
HAR	— Historijski arhiv Rijeka
IHRPH	— Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske
JA	— Jugoslavenska armija
JNOF	— Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta
KK KPH	— Kotarski komitet Komunističke partije Hrvatske
KPH	— Komunistička partija Hrvatske
KPJ	— Komunistička partija Jugoslavije
NKOJ	— Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije
NOB	— Narodnooslobodilačka borba
NOO	— Narodnooslobodilački odbor

[158] Antun Giron, Bitka za Rijeku. Završne operacije IV armije Jugoslavenske armije 1945. godine, *Dometi* 3—4, Rijeka 1970, str. 91.

[159] Isto, str. 91—92.

[160] Isto; D. Ribarić, Borbeni put 43 . . . , n. dj., str. 244; S. Vukelić, Hiljade boraca Istre, n. dj., str. 60; D. Tumpić, Nepokorena Istra, n. dj., str. 98—99.

NOP — Narodnooslobodilački pokret
NOVH — Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske
NOVJ — Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije
OF — Osvobodilna fronta
OK KPH — Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske
PCI — Partito Comunista d'Italia (Komunistička stranka Italije)
Pd'A — Partito d'Azione (Stranka akcije)
PL — Partito Liberale (Liberalna stranka)
SKOJ — Savez komunističke omladine Jugoslavije
USAOH — Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske
ZAVNOH — Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske

Antun Giron

ALCUNI PROBLEMI DELLO SVILUPPO DELLA MPL SUL TERRITORIO DELL'ISTRIA NORD-OCCIDENTALE

Riassunto

Nella seconda metà del 1941, il Partito comunista della Croazia promosse e organizzò la lotta per la liberazione nazionale e sociale anche sul territorio dell'Istria, regione che dal 1920 si trovava entro i confini dell'Italia. Il programma politico del PCC fu accettato dai contadini croati nazionalmente coscienti che formavano la maggioranza della popolazione e da una parte dei membri del Partito comunista italiano. Fino al settembre 1943 (capitolazione dell'Italia fascista) il Movimento Popolare di Liberazione si estese a tutte le zone dell'Istria, eccettuata la sua parte nord-occidentale. Era la conseguenza, questa, degli esistenti rapporti socio-economici che in quella parte dell'Istria non favorivano lo sviluppo della classe operaia e neppure il rafforzamento della coscienza nazionale dei contadini croati. A ciò va aggiunto la politica di snazionalizzazione condotta dalla borghesia italiana e particolarmente intensificata nel corso della dittatura fascista.

Dopo la disfatta dell'Italia fascista, il PC italiano, insieme con altri partiti operai e borghesi antifascisti d'Italia, costituì i Comitati Nazionali di Liberazione il cui principale compito era quello di promuovere la lotta per la liberazione dell'Italia dall'occupazione nazista, la piena liquidazione del fascismo, il ripristino della democrazia parlamentare borghese e la salvaguardia dell'integrità del territorio di stato. Dalla metà del 1944 l'organismo centrale della colizione divenne il CLNAI del quale era filiazione regionale il CLN per la Venezia Giulia.

Nel periodo della prima liberazione dell'Istria, dopo l'insurrezione generale del settembre '43, il MPL si estese anche alla zona nord-occidentale della penisola. Nello stesso periodo il Comitato circondariale prima e poi il Comitato provvisorio regionale di liberazione popolare dell'Istria varарono le decisioni sul ricongiungimento dell'Istria alla Croazia nell'ambito della Jugoslavia democratica federativa. Alla popolazione di nazionalità italiana furono garantite la libertà nazionale e la parità dei diritti. La decisione del ricongiungimento dell'Istria alla Croazia fu convalidata dello ZAVNOH (Consiglio Antifascista di Liberazione Nazionale della Croazia) e, infine, verso la fine del 1943, anche dall'AVNOJ (Consiglio Antifascista di Liberazione Nazionale della Jugoslavia).

All'inizio di ottobre del 1943, intanto, le truppe tedesche occuparono l'Istria che subito dopo fu inclusa nella Zona operativa germanica dell'Adriatisches Küstenland. La lotta contro l'occupatore tedesco e contro il fascismo divenne così l'orientamento programmatico unitario del CLNAI, del CLNVG e del MPL. Fu la base della collaborazione dei due movimenti antifascisti. Tuttavia, le loro posizioni relative alla soluzione del problema nazionale, ovvero dei confini di

Stato e quindi dell'ordinamento sociale sul territorio dell'Istria erano diametralmente opposte. I punti di contatto che condizionarono la collaborazione e le posizioni contrastanti che provocarono le contese furono particolaramente rimarcati nell'Istria nord-occidentale dove, facendo leva anche sull'appoggio dei grandi possidenti e della borghesia italiana nelle città, il CLNVG si sforzò di rafforzare le proprie posizioni. A sua volta il MPL, grazie alla componente sociale del suo programma, si assicurò l'influenza predominante fra la popolazione rurale.

Con la trasformazione dei Comitati Popolari di Liberazione in organi del potere statale, anche sul territorio dell'Istria nord-occidentale cominciarono a realizzarsi de facto le decisioni politico-giuridiche sul ricongiungimento dell'Istria alla Croazia federale nella Jugoslavia democratica federativa. I dissidi relativi ai confini di Stato esistenti fra il CLNVG e il MPL si trasformarono allora in uno scontro aperto. Dopo l'uscita del rappresentante del PCI dal CLNVG, quello scontro assunse pure dimensioni classiste. Il carattere classista del MPL, che era garanzia di libertà nazionale e di eguaglianza per la popolazione italiana, fu quel fattore che rafforzò l'influenza dello stesso Movimento popolare di liberazione fra i coloni, i braccianti e i piccoli proprietari nella zona dell'Istria nord-occidentale. Le speranze del CLNVG di conquistarsi l'appoggio degli Alleati occidentali per il suo atteggiamento anticomunista, la speranza che gli Alleati avrebbero occupato questo territorio, non si realizzarono; perchè le unità dell'Armata jugoslava giunsero nel settore di Trieste e nell'Istria nord-occidentale prima delle forze anglo-americane.